

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
(повне найменування вищого навчального закладу)

Навчально-науковий медичний інститут
(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

Кафедра соціальної роботи, педагогіки і логопедії
(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»
Завідувач кафедри соціальної роботи,
педагогіки і логопедії
_____ Н. В. Савінова
« ____ » _____ 20__ року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття ступеня вищої освіти
Бакалавр
(ступінь вищої освіти)

на тему: **СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ
ОСІБ В УКРАЇНІ (2022-2025 Р.Р.)**

Керівник: Савінова Н. В., доктор педагогічних
наук, професор, зав. кафедри
соціальної роботи, педагогіки та
логопедії
Савінова Ганна Володимирівна,
викладач кафедри психології
(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент: старший викладач
Вербя Світлана Миколаївна
(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконав: студентка IV курсу групи 461
Томіліна Таміла Василівна
(П.І.Б.)

Спеціальності: 231 «Соціальна робота»
(шифр і назва спеціальності)

ОПІ: «Соціальна робота»

Миколаїв – 2025 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (2022-2025).....	7
1.1. Сутність та поняття внутрішньо переміщеної особи (ВПО).	7
1.2. Правове регулювання соціального захисту ВПО в Україні та міжнародні стандарти (2022-2025 рр.).....	11
1.3. Моделі та системи соціального захисту ВПО в Україні (2022-2025 рр.).....	15
РОЗДІЛ 2 СТАН СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ (2022-2025).....	25
2.1. Соціально-економічні проблеми ВПО, зумовлені збройною агресією рф (2022-2025 рр.)	25
2.2. Міжнародна допомога ВПО (2022-2025 рр.)	38
2.3. Міжвідомча координація в забезпеченні психосоціальної підтримки ВПО (2022-2025 рр.)	42
РОЗДІЛ 3 СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВПО (2022-2025 Р.Р.)	49
3.1. Розвиток ефективних механізмів соціальної підтримки ВПО (2022- 2025 рр.).....	49
3.2. Система моніторингу та оцінка ефективності соціальної підтримки ВПО (2022-2025 рр.)	70
3.3. Розвиток соціального підприємства та самозайнятості ВПО (2022- 2025 рр.).....	74
3.4. Перспективи розвитку соціального захисту ВПО в Україні.	78
ВИСНОВКИ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	87

ВСТУП

Актуальність. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) – це одна з найбільш вразливих категорій населення, яка потребує особливої уваги та підтримки з боку держави та суспільства. Збройна агресія росії проти України, розпочата у 2014 році та ескалувавши у повномасштабне вторгнення у 2022 році, призвела до хвилі внутрішнього переміщення населення, що загостило існуючі соціально-економічні проблеми та створило нові виклики для системи соціального захисту. Мільйони українців були змушені покинути свої домівки, рятуючись від бойових дій, окупації та гуманітарної катастрофи.

Актуальність теми дослідження зумовлена не лише масштабами внутрішнього переміщення, але й пошуку ефективних шляхів подолання труднощів, з якими стикаються ВПО, та розробки дієвих механізмів їхньої інтеграції в нові громади. Надання якісного та своєчасного соціального захисту є не лише гуманітарним обов'язком держави, але й важливим фактором забезпечення національної безпеки та стабільності. Від успішної адаптації ВПО залежить соціальна згуртованість суспільства, економічне відновлення країни та її майбутнє.

У контексті євроінтеграційних прагнень України особливої ваги набуває питання гармонізації національного законодавства у сфері соціального захисту ВПО з міжнародними стандартами та кращими практиками ЄС. Це вимагає комплексного аналізу існуючої системи, виявлення її недоліків, таких як бюрократичні перешкоди, недостатнє фінансування, нерівномірний розподіл допомоги, та визначення перспективних напрямків розвитку, зокрема, посилення соціальної підтримки, забезпечення житлом, сприянням працевлаштуванню та сприянням реабілітації.

Мета робити полягає в проведенні теоретичного та практичного аналізу аспектів системи захисту ВПО в Україні та розробці рекомендацій щодо удосконалення державної політики в цій сфері.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- аналіз ефективності існуючих систем соціального захисту ВПО;
- виявлення основних проблем та потреб ВПО та їхні міжнародні стандарти;
- розробити рекомендації щодо удосконалення соціального захисту ВПО в Україні.

Об’єктом дослідження є соціальне положення ВПО у період 2022-2025 рр. Україні.

Предметом дослідження є процес соціального захисту ВОП у період 2022-2025рр.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (2022-2025)

1.1. Сутність та поняття внутрішньо переміщеної особи (ВПО).

Внутрішньо переміщена особа (ВПО) – це ключове поняття в контексті гуманітарних криз, що визначає громадянина України, іноземця або особу без громадянства, яка законно перебуває на території України та була змушена залишити або покинути своє постійне місце проживання. Причини такого вимушеного переміщення можуть бути різними й охоплюють широкий спектр негативних наслідків: від збройних конфліктів та тимчасової окупації до повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Важливо зазначити, що інформація про такі обставини не потребує додаткового доведення з боку самої особи, якщо вона вже зафіксована в офіційних звітах авторитетних міжнародних організацій або відповідних рішеннях державних органів [9].

Українська держава бере на себе зобов'язання гарантувати захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, вживаючи для цього всі можливі заходи, що передбачені Конституцією, законами України та міжнародними договорами. Сюди належать не лише запобігання виникненню передумов для вимушеного внутрішнього переміщення, а й всебічний захист уже переміщених осіб, а також створення сприятливих умов для їхнього добровільного повернення до покинутого місця проживання або для успішної інтеграції за новим місцем проживання в Україні. Кожна людина має невід'ємне право на захист від примусового переміщення, або ж на можливість повернутися до свого дому [22].

Підтвердженням факту внутрішнього переміщення є довідка ВПО, яка має безстроковий термін дії, за винятком випадків, чітко визначених законом. Для отримання такої довідки необхідно звернутися до органів соціального

захисту населення за своїм фактичним місцем проживання. При цьому слід надати заяву та документи, що підтверджують проживання на території, з якої було здійснено переміщення [26].

Проте, статус ВПО та, відповідно, довідка можуть бути скасовані за певних обставин. Це може статися, якщо сама особа подає заяву про відмову від статусу, або якщо вона вчиняє злочин, або якщо вона повертається до свого покинутого місця проживання. Також довідка може бути скасована у випадку виїзду особи за кордон або якщо при її отриманні було надано неправдиву інформацію. Рішення про скасування довідки приймається у триденний термін, а відповідна інформація негайно вноситься до Єдиної бази даних про внутрішньо переміщених осіб. Важливо зазначити, що якщо особа не повідомила про своє повернення до покинутого місця проживання, рішення про скасування може бути прийняте на підставі інформації про її тривалу відсутність. У разі наявності обґрунтованих причин для відсутності понад 60 днів, цей термін може бути продовжено до 90 днів за письмовою заявою особи [22].

Також варто відзначит особливості виборчих прав внутрішньо переміщених осіб. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», внутрішньо переміщена особа реалізує своє право голосу на виборах Президента України, народних депутатів України, місцевих виборах та референдумах у порядку, встановленому законом [9].

Відповідно до ч. 3 ст. 8 Закону України «Про Державний реєстр виборців» [11] за зверненням виборця орган ведення Реєстру може визначити іншу виборчу адресу виборця, ніж визначену відповідно до частини другої цієї статті, де вказано, що виборчою адресою виборця є адреса, за якою задекларовано або зареєстровано його місце проживання відповідно до Закону України «Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні», якщо інше не передбачене цією статтею [13].

Відповідно до ч. 2 ст. 20 Закону «Про державний реєстр виборців» [13], у разі звернення щодо зміни виборчої адреси виборець подає до органу ведення Реєстру за новою виборчою адресою заяву, до якої додаються документи (копії документів), що підтверджують зміну виборчої адреси виборця [13].

Таким чином, після зміни виборчої адреси у встановленому порядку, внутрішньо переміщена особа отримує можливість реалізувати своє право голосу без жодних обмежень.

ВПО також має право на [9]:

- єдність родини;
- сприяння органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права у пошуку та возз'єднанні членів сімей, які втратили зв'язок внаслідок внутрішнього переміщення;
- інформацію про долю та місце знаходження зниклих членів сім'ї та близьких родичів;
- безпечні умови життя і здоров'я;
- достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я на території її покинутого місця проживання, а також місця її тимчасового поселення, стану інфраструктури, довкілля, забезпечення її прав і свобод;
- створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання;
- оплату вартості комунальних послуг, електричної та теплової енергії, природного газу в місцях компактного поселення внутрішньо переміщених осіб (містечках із збірних модулів, гуртожитках, оздоровчих таборах, будинках відпочинку, санаторіях, пансіонатах, готелях тощо) за відповідними тарифами, встановленими на такі послуги та товари для населення;

- забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців з моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; для багатодітних сімей, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку цей термін може бути продовжено;

- сприяння у переміщенні її рухомого майна;
- сприяння у поверненні на попереднє місце проживання;
- забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством;

- надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я;

- влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади;

- отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування;

- проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання за місцем перебування;

- безкоштовний проїзд для добровільного повернення до свого покинутого постійного місця проживання у всіх видах громадського транспорту у разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення;

- отримання гуманітарної та благодійної допомоги;

- інші права, визначені Конституцією та законами України.

Окрім прав, ВПО мають й обов'язки. До обов'язків ВПО належать [9]:

- дотримуватися Конституції та законів України, інших актів законодавства;

- повідомляти про зміну місця проживання структурний підрозділ з питань соціального захисту населення районних, районних у місті Києві

державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад за новим місцем проживання протягом 10 днів з дня прибуття до нового місця проживання. У разі добровільного повернення до покинутого постійного місця проживання ВПО зобов'язана повідомити про це структурний підрозділ з питань соціального захисту населення районних, районних у місті Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад за місцем отримання довідки не пізніше як за 3 дні до дня від'їзду;

– у разі виявлення подання внутрішньо переміщеною особою завідомо неправдивих відомостей для отримання довідки про взяття на облік, відшкодувати фактичні витрати, понесені за рахунок державного та місцевих бюджетів у результаті реалізації прав, передбачених Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [9].

Внутрішньо переміщена особа зобов'язана виконувати інші обов'язки, визначені Конституцією та законами України. Внутрішньо переміщені особи користуються тими ж правами і свободами відповідно до Конституції, законів та міжнародних договорів України, як і інші громадяни України, що постійно проживають в Україні. Забороняється їх дискримінація при здійсненні ними будь-яких прав і свобод на підставі, що вони є внутрішньо переміщеними особами (ст.14 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [9]).

1.2. Правове регулювання соціального захисту ВПО в Україні та міжнародні стандарти (2022-2025 рр.)

Система соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні є доволі складною та багатогранною, що особливо актуально в умовах повномасштабної війни. Її фундаментом є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Цей закон чітко визначає правовий статус ВПО, їхні ключові права та обов'язки, закладаючи основу для всебічної соціальної підтримки. Сюди належить право на

тимчасове житло, доступ до медичних послуг, соціальна допомога, працевлаштування та освіта [37].

Окрім зазначеного закону, правове поле регулюється низкою інших нормативно-правових актів. Це, зокрема, постанови Кабінету Міністрів України, які деталізують процедури надання різноманітної допомоги, а також накази Міністерства соціальної політики України, що регламентують порядок реалізації соціальних програм. Ця система законодавчих актів дозволяє забезпечити комплексний підхід до підтримки ВПО [40].

Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні є комплексною і спрямована на задоволення їхніх найгостріших потреб та сприяння інтеграції. Одним з ключових напрямків є щомісячна адресна грошова допомога, яка надається ВПО для покриття базових витрат на проживання, зокрема на оплату житлово-комунальних послуг. Важливо зазначити, що розміри цих виплат та терміни подачі заявок на їх перепризначення можуть періодично змінюватися, оскільки уряд постійно адаптує цю політику відповідно до поточної динаміки подій та потреб. Окрім фінансової допомоги, значну увагу приділяють житловому забезпеченню: держава пропонує різні форми підтримки, такі як надання тимчасового житла, допомога в оренді або ж надання житлових субсидій, що допомагає зменшити фінансове навантаження на сім'ї ВПО. Крім того, медична допомога гарантується через доступ до безоплатних медичних послуг, що є критично важливим для збереження здоров'я та добробуту переміщених осіб. Освіта також є одним з пріоритетів: для дітей та дорослих ВПО забезпечується безперешкодний доступ до освітніх послуг, що дозволяє продовжувати навчання та розвиток. У контексті соціальної адаптації, держава активно сприяє працевлаштуванню ВПО, надаючи інформацію про актуальні вакансії та програми перекваліфікації, що допомагає їм знайти нову роботу та інтегруватися в економічне життя країни. Додатково до цього, ВПО можуть розраховувати на різноманітні соціальні послуги, зокрема психологічну підтримку та соціальний супровід, які є важливими для

подолання стресу та інших психологічних наслідків, пов'язаних з вимушеним переміщенням, а також для успішної адаптації до нових умов життя [41].

Україна, як член ООН, зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів у сфері захисту прав ВПО, зокрема Керівних принципів ООН з питань внутрішнього переміщення та Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни. Міжнародні організації, такі як УВКБ ООН, надають Україні підтримку у цій сфері [37].

Однак, існує низка викликів, таких як недостатнє фінансування програм соціального захисту ВПО, складність процедур отримання соціальної допомоги, проблеми з житловим забезпеченням та труднощі з працевлаштуванням. Тому необхідно адаптувати законодавство до потреб ВПО, посилити координацію між державними органами та громадськими організаціями, а також залучати міжнародну допомогу. Важливо слідкувати за змінами в законодавстві, оскільки в умовах воєнного стану воно може швидко змінюватися [40].

У зв'язку з широкомасштабним вторгненням РФ та вимушеним переміщенням значної кількості громадян України, Уряд України ініціював масштабну програму підтримки внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Ця програма охоплює три основні напрямки: фінансову допомогу, сприяння у працевлаштуванні та забезпечення житлом [40].

Основні положення щодо надання фінансової допомоги ВПО визначені у постанові Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332 [32]. Згідно з цим документом, право на отримання допомоги мають особи, які перемістилися з тимчасово окупованих територій або зон активних бойових дій, визначених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 р. № 204, та отримали статус ВПО [32].

Розмір щомісячної допомоги становить 3000 гривень для осіб з інвалідністю та дітей, та 2000 гривень для інших категорій ВПО. Виплати здійснюються через АТ «Ощадбанк» на банківські рахунки отримувачів. Для

отримання допомоги необхідно зареєструватися як ВПО та подати відповідну заяву до органів соціального захисту населення, уповноважених осіб територіальних громад або центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП). Також передбачена можливість подання заяви через портал «Дія» після завершення необхідних технічних доопрацювань [32].

Питання обліку ВПО регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 13.03.2022 № 269. Згідно з цим документом, особи, які перемістилися з регіонів активних бойових дій після 24 лютого 2022 року, мають право на отримання довідки ВПО. Для спрощення процедури реєстрації, окрім органів соціального захисту населення, заяви приймають уповноважені особи територіальних громад та ЦНАП. Інформація про ВПО вноситься до Єдиної інформаційної бази даних за допомогою інформаційної системи Мінсоцполітики «Соціальна громада». У майбутньому планується запровадження можливості подання заяв через портал «Дія» [30].

Для забезпечення ВПО житлом передбачено два види компенсацій: власникам житлових приміщень приватного фонду за розміщення ВПО та місцевим бюджетам на оплату комунальних послуг у будівлях комунальної власності [37].

Власники житла, які безоплатно розміщують ВПО, можуть отримати компенсацію у розмірі 14,77 грн за кожну особу на добу. Для цього необхідно зареєструвати наявні місця розміщення на веб-ресурсі «Прихисток» та подати відповідні заяви до органів місцевого самоврядування [40].

Місцеві бюджети отримують компенсацію на оплату комунальних послуг (теплопостачання, водопостачання, електроенергія тощо) за розміщення ВПО у будівлях комунальної власності. Для отримання компенсації заклади, установи та підприємства, які розміщують ВПО, забезпечують оплату комунальних послуг, після чого органи місцевого самоврядування подають відповідні заяви до обласних військових адміністрацій [37].

Для сприяння працевлаштуванню ВПО передбачено компенсацію роботодавцям витрат на оплату праці. Роботодавці, які працевлаштовують ВПО, можуть отримати компенсацію у розмірі 6500 грн щомісяця за кожну особу. Для отримання компенсації роботодавець повинен подати заяву до центру зайнятості в електронній формі через портал «Дія» або в паперовій формі особисто.

1.3. Моделі та системи соціального захисту ВПО в Україні (2022-2025 рр.)

Соціальний захист (соціальне забезпечення) – система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо) [40].

З макроекономічної точки зору соціальне забезпечення – це система управління соціальними ризиками з метою компенсації шкоди, зниження або запобігання їх дії на процес розширеного відтворення населення. Як соціально-економічна категорія соціальне забезпечення є відносинами щодо перерозподілу національного доходу з метою забезпечення встановлених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків [37].

Соціальне забезпечення до 1964 року не існувало. Лише законом 1964 року введено державну систему матеріального забезпечення: створено централізований союзний фонд соціального забезпечення колгоспників з відрахувань з прибутків колгоспів, з якого виплачують пенсії на старість, інвалідність і т. д. Ці пенсії були значно нижчими, ніж пенсії робітників і службовців [40].

Національні системи соціального захисту сформувалися з урахуванням специфіки економічного, соціального й культурного розвитку країн. Однак, попри відмінності в шляхах розвитку й особливостях організації, якості й

обсязі послуг, а також у методах фінансування, всі системи соціального захисту функціонують на основі єдиних принципів [40].

Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні в умовах триваючого збройного конфлікту є складним та багатоаспектним завданням, що вимагає застосування різноманітних моделей та систем. У період 2022-2025 років, коли наслідки війни продовжують впливати на життя мільйонів українців, особливо важливим стає створення ефективних механізмів підтримки [39].

Основою системи соціального захисту ВПО є державні програми, спрямовані на забезпечення базових потреб: надання фінансової допомоги, забезпечення житлом, медичне обслуговування та сприяння працевлаштуванню. Ключовим елементом є надання щомісячної адресної допомоги, яка допомагає ВПО покривати витрати на проживання, зокрема на оплату житлово-комунальних послуг [6].

Житлове забезпечення є одним з найскладніших аспектів. Держава намагається забезпечити ВПО тимчасовим житлом, надавати допомогу в оренді житла та надавати житлові субсидії. Однак, обмеженість ресурсів та велика кількість ВПО створюють значні труднощі у цій сфері [2].

Медична допомога забезпечується через доступ до безоплатних медичних послуг, що є критично важливим для збереження здоров'я ВПО, особливо тих, хто має хронічні захворювання або отримав травми внаслідок конфлікту [2].

Працевлаштування ВПО є важливим кроком до їхньої соціальної та економічної інтеграції. Держава сприяє працевлаштуванню, надаючи інформацію про вакансії, програми перекваліфікації та фінансову підтримку роботодавцям, які наймають ВПО [6].

Ключову роль у системі соціального захисту ВПО відіграють міжнародні організації та громадські організації. Вони надають гуманітарну допомогу, психологічну підтримку, юридичні консультації та інші соціальні послуги. Координація між державними органами, міжнародними

організаціями та громадськими організаціями є ключовим фактором ефективності системи соціального захисту ВПО [25].

Упродовж 2025 року очікується подальший розвиток та удосконалення моделей та систем соціального захисту ВПО в Україні. Це включає в себе:

- посилення координації між державними органами, міжнародними організаціями та громадськими організаціями;
- розширення програм житлового забезпечення та працевлаштування;
- покращення доступу до медичних та психологічних послуг;
- впровадження інноваційних підходів до соціальної інтеграції ВПО;
- адаптація законодавства до потреб ВПО [2].

Згідно з цим принципом, фінансування механізмів соціального захисту здійснюється за рахунок страхових внесків членів страхового об'єднання, які при настанні страхового випадку отримують страхові виплати. Фінансування виплат з соціального страхування також може частково здійснюватися за рахунок державних дотацій або кредитів [22].

Принцип соціального страхування відіграє значну роль, насамперед, в Німеччині, Австрії, Франції, Італії та Нідерландах, де фінансування систем соціального захисту здійснюється або на основі тристоронньої участі робітників, роботодавців і держави (Німеччина, Австрія), або переважно за рахунок роботодавців і держави (Італія, Франція) [40].

Застосування принципу соціального страхування ґрунтується на правилах еквівалентності та перерозподілу. Відповідно до правила еквівалентності, обсяг страхових виплат залежить від розміру страхових внесків. Тобто, вносячи певну частку заробітної плати (страховий внесок) в фонд соціального страхування, застрахована особа, в разі втрати доходу, має право на отримання фінансового відшкодування, обсяг якого співвідноситься з розміром попередньої заробітної плати і сплачених внесків [40].

Поряд з правилом еквівалентності, принцип соціального страхування містить також правило перерозподілу, згідно з яким прибутки страхового фонду перерозподіляються на користь менш фінансово забезпечених членів спільноти через систему солідарної поруки [37].

Ця особливість відрізняє соціальне страхування від добровільного страхування. Якщо у випадку добровільного страхування розмір страхових внесків кожного застрахованого розраховуються індивідуально, відповідно до ймовірності страхового ризику, то в соціальному страхуванні ймовірність настання страхового випадку не впливає на розрахунок розміру страхових внесків. Наприклад, страхові внески не залежать від віку або сімейного стану, крім того, в деяких випадках непрацюючі члени сім'ї, що взагалі не сплачують страхові внески, можуть мати право на отримання страхових виплат [40].

Таким чином, соціальний захист і соціальна справедливість забезпечуються тим, що громадяни мають вільний доступ до системи соціального страхування (на відміну від добровільного страхування), незалежно від наявності у них соціальних ризиків (похилий вік, хронічна хвороба, інвалідність тощо) і ступеня ймовірності цих ризиків. Це надає соціальному страхуванню суспільної значущості й обумовлює обов'язковість участі громадян в системі соціального страхування [37].

Співіснування правила еквівалентності та правила перерозподілу ґрунтується на тому, що принцип соціального страхування сполучається з принципом суспільної солідарності. Побудовані таким чином системи соціального захисту, як правило, схвалюються учасниками, особливо коли йдеться про групи застрахованих з відносно гомогенним складом [37].

На відміну від соціального страхування, соціальне забезпечення передбачає державну підтримку категорій населення, які не беруть участі в страхових внесках (наприклад, держслужбовці, військові, сироти). Фінансування здійснюється з податків, що надходять до бюджету, і охоплює програми охорони здоров'я, освіти та інші соціальні ініціативи [40].

Соціальне забезпечення є основою систем, де держава гарантує базовий набір послуг усім громадянам. Такі системи типові для скандинавських країн (Данія, Швеція, Фінляндія) та Великої Британії. Їхня особливість – бюджетне фінансування та державна організація соціальних установ (наприклад, Національна служба охорони здоров'я у Великій Британії). Страхування відіграє меншу роль, оскільки ці країни прагнуть зменшити соціальну нерівність через перерозподіл національного доходу [42].

Отже, соціальне забезпечення – це принцип спільної підтримки суспільства певних груп населення. Проте в Німеччині цей принцип розглядається як державна компенсація за завдану шкоду [40].

Фінансування соціального забезпечення з бюджету залежить від економіки, тому під час спаду може призвести до проблем. Однак цей принцип необхідний, коли соціальні гарантії неможливо забезпечити через страхування. Згідно з цим принципом, людина, яка потрапила в скрутне становище і не може самотійно з нього вийти, може звернутись по допомогу до відповідних інстанцій і розраховувати на соціальний захист (соціальні виплати, соціальні послуги) в обсязі, достатньому для подолання проблем, що зумовили звернення по допомогу. Так само, як і принцип соціального забезпечення, цей принцип передбачає фінансування соціальних видатків за рахунок податкових надходжень до бюджету [42].

Особливістю соціальних програм, заснованих на принципі допомоги, є необхідність перевірки нужденності бенефіціара, з метою підтвердження або спростування його права на отримання допомоги. Така перевірка дозволяє визначити характер проблеми і необхідний обсяг допомоги, а також запобігає зловживанню доступними в суспільстві програмами соціального захисту з боку окремих несумлінних осіб. Проте, необхідність таких перевірок зумовлює недосконалість цього принципу, оскільки потребує додаткових ресурсів для їх проведення і не може гарантувати безсторонність і неупередженість тих, хто здійснює перевірку і приймає рішення про надання допомоги [40].

Разом з цим, елементи соціальної допомоги є неодмінною частиною системи соціального захисту в ринковій економіці, оскільки самі лише принципи соціального страхування й соціального забезпечення не дозволяють врахувати всі можливі соціальні ризики і побудувати багатопланову та всеохопну систему соціального захисту населення [22].

Цей принцип передбачає взаємну допомогу всіх учасників системи соціального захисту. Така взаємодопомога реалізується у вигляді перерозподілу коштів між різними соціально-економічними та соціально-демографічними групами населення. Можна виділити три складові цього принципу [22].

Соціальна солідарність забезпечується об'єднанням різних ризиків при однакових страхових внесках (саме тут присутній зв'язок із правилом перерозподілу принципу соціального страхування) [40].

Соціальна солідарність передбачає інтертемпоральний (міжчасовий) перерозподіл. Йдеться про так званий договір поколінь, згідно з яким відбувається перерозподіл прибутків від працездатних молодих до непрацездатних старих членів суспільства. Соціальна солідарність є основою інтерперсонального (міжособистісного) перерозподілу. В цьому разі перерозподіл прибутків здійснюється:

- між найбагатшими й найбіднішими соціальними групами;
- безпосередньо між застрахованими суб'єктами;
- між застрахованими й незастрахованими учасниками системи соціального захисту [22].

У країнах-членах Європейського Союзу домінують чотири основні моделі: континентальна (бісмарківська), англосаксонська (модель Беверіджа), скандинавська і південно-європейська. Ця типологія зафіксована в документах Європейської комісії [40].

Континентальна модель, також відома як модель Бісмарка, характеризується тісним зв'язком між рівнем соціального захисту, який отримує особа, та тривалістю її професійної діяльності. Її фундаментом є

механізм соціального страхування, де основна частина соціальних видатків фінансується за рахунок страхових внесків, які сплачують як роботодавці, так і самі застраховані працівники. Це означає, що дана модель базується на принципі еквівалентності: розмір страхових виплат, які отримує людина, безпосередньо залежить від обсягу її попередніх страхових внесків. Саме за таким принципом функціонувала німецька система соціального захисту з моменту свого заснування у 1880-х роках [42].

У своєму класичному вигляді континентальна модель ґрунтується на принципі соціального страхування та професійній солідарності. Це передбачає створення та функціонування страхових фондів, управління якими здійснюється на паритетних засадах, тобто спільно власниками підприємств та найманими працівниками. Ці фонди акумулюють соціальні відрахування із заробітної плати, за рахунок яких у подальшому здійснюються страхові виплати. Важливою особливістю цієї моделі є те, що фінансування таких систем, як правило, відбувається незалежно від державного бюджету. Це пов'язано з тим, що така модель соціального захисту суперечить принципу бюджетної універсальності, згідно з яким бюджет повинен містити всі без винятку державні доходи та видатки, не допускаючи зміни однієї суми за рахунок іншої [18].

Сьогодні ця модель, як правило, ґрунтується не лише на принципі соціального страхування. Для малозабезпечених членів суспільства, що не мають можливості отримувати страхові соціальні виплати (наприклад, через відсутність страхового стажу), соціальний захист реалізується через принцип соціальної допомоги. Йдеться про допоміжні механізми, які є відступами від початкових засад бісмарківської моделі. Таким чином, розвиток системи соціальної допомоги приводить до модифікації цієї моделі й збільшення частки бюджетного фінансування системи соціального захисту [6].

Попри існування принципу обов'язковості соціального страхування, він дотримується не завжди. Це пов'язано з існуванням граничних рівнів

зарплатні, вище яких або відбувається лімітування відрахувань, або належність до системи соціального страхування вже не є обов'язковою [2].

Англосаксонська модель (відома як модель Вільяма Беверіджа) представлена в Європі Великою Британією та Ірландією. Вона базується на таких принципах:

- принцип всезагальності (універсальності) системи соціального захисту – поширення її на всіх громадян, які потребують соціальної допомоги;
- принцип одноманітності й уніфікації соціальних послуг і виплат, що виражається в стандартизованості способів розрахунку розміру та умов надання пенсій і медичного обслуговування;
- принцип розподільної справедливості – основний у даній моделі, оскільки йдеться не про професійну (як у бісмарківській моделі), а про національну солідарність [22].

Фінансування таких систем здійснюється як за рахунок страхових внесків, так і за рахунок державного бюджету. Наприклад, фінансування сімейних виплат і видатків на охорону здоров'я здійснюється з державного бюджету, тоді як інші соціальні виплати забезпечуються страховими внесками найманих робітників і роботодавців. На відміну від континентальної, ця модель передбачає досить низькі соціальні виплати з соціального страхування, при домінуючій ролі соціальної допомоги в системі соціального захисту [6].

Ця модель соціального захисту характерна для Данії, Швеції та Фінляндії. Соціальний захист у ній розуміється як законне право громадянина. Відмінною рисою скандинавської моделі є широке охоплення різних соціальних ризиків і життєвих ситуацій, які вимагають підтримки суспільства. Отримання соціальних послуг і виплат, як правило, гарантується всім жителям країни й не обумовлюється зайнятістю й виплатою страхових внесків [2].

В цілому рівень соціальної захищеності, пропонований цією моделлю, доволі високий. Не в останню чергу це досягається за рахунок активної перерозподільної політики, спрямованої на вирівнювання прибутків [14].

Необхідною попередньою умовою функціонування даної моделі є високо організоване суспільство, побудоване на основі відданості принципам інституційного суспільства добробуту. Фінансування систем соціального захисту в цій моделі здійснюється, переважно, за рахунок оподаткування, хоча певну роль відіграють страхові внески підприємців і найманих робітників [42].

Єдиною частиною соціального захисту, виділеною з загальної системи, є страхування від безробіття, яке є добровільним і управляється профспілками. Донедавна наймані працівники були практично звільнені від сплати страхових внесків і брали участь у системі соціального захисту шляхом сплати податків [40].

Однак, в останнє десятиліття XX століття намітилась тенденція поступового зростання участі найманих працівників у фінансуванні страхових програм і збільшення страхових відрахувань із заробітної платні. Ця ж тенденція простежується і щодо підприємців, тоді як соціальні видатки держави протягом останніх років помітно скоротились [22].

Південноєвропейська модель соціального захисту, що представлена такими країнами, як Італія, Іспанія, Греція та Португалія, часто інтерпретується як перехідна або така, що перебуває в стадії розвитку. На відміну від давніших систем, системи соціального захисту в цих країнах були створені або значно вдосконалені лише протягом останніх десятиліть, що пояснює, чому західні дослідники іноді називають її «рудиментарною». Ключовою особливістю цієї моделі є відносно низький рівень соціальної захищеності. Функція соціального захисту тут часто розглядається не лише як справа держави, а й як відповідальність родичів та сім'ї. Тому сім'я та інші інститути громадянського суспільства відіграють значну роль у забезпеченні добробуту громадян. Соціальна політика в цих країнах

переважно має пасивний характер, орієнтуючись здебільшого на компенсацію втрат у доходах окремих категорій громадян, а не на активну превентивну діяльність чи всебічний розвиток [14].

Характерною рисою південноєвропейської моделі є також асиметрична структура соціальних видатків. Наприклад, в Італії найбільшу частку соціальних витрат становить пенсійне забезпечення (14,7% ВВП), що значно перевищує середньоєвропейський показник (12,5%). Водночас, на такі важливі сфери, як підтримка сім'ї, материнства, освіта та політика зайнятості, витрачаються порівняно незначні кошти, що становить лише близько 1% від ВВП. Така диспропорція у видатках свідчить про певні пріоритети та, можливо, недоліки в системі соціального захисту цих країн [22].

РОЗДІЛ 2

СТАН СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ (2022-2025)

2.1. Соціально-економічні проблеми ВПО, зумовлені збройною агресією РФ (2022-2025 рр.)

Упродовж 2022-2025 років соціальний захист ВПО в Україні набув особливої гостроти та масштабності, ставши одним із ключових викликів для держави та суспільства. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації, розпочате у лютому 2022 року, спричинило хвилю внутрішнього переміщення, змусивши мільйони українців покинути свої домівки у пошуках безпеки на території власної країни. Ця криза не лише актуалізувала наявні проблеми у системі соціального захисту, але й виявила нові, пов'язані зі стрімким зростанням кількості ВПО, їхніми різноманітними потребами та тривалим характером переміщення [9].

Система соціального захисту, що формувалася в Україні протягом попередніх років, зіткнулася з надзвичайним навантаженням, вимагаючи оперативного реагування, адаптації та запровадження нових механізмів підтримки. Забезпечення базових потреб ВПО у житлі, харчуванні, медичній допомозі, фінансовій підтримці, освіті та працевлаштуванні стало першочерговим завданням. Водночас, особливої уваги потребували питання психологічної підтримки, подолання травматичного досвіду, відновлення соціальних зв'язків та інтеграції ВПО у нових громадах [22].

Період 2022-2025 років позначений активною діяльністю як державних органів влади на різних рівнях, так і міжнародних організацій, волонтерських і громадських ініціатив, спрямованою на надання допомоги та підтримки внутрішньо переміщеним особам. Розроблялися та впроваджувалися нові програми соціальної допомоги, змінювалося законодавство, налагоджувалася координація між різними стейкхолдерами. Однак, попри значні зусилля, система соціального захисту ВПО продовжує стикатися з численними

викликами, серед яких – обмеженість ресурсів, складність бюрократичних процедур, нерівномірність доступу до допомоги в різних регіонах, проблеми з довгостроковою інтеграцією та забезпеченням прав ВПО [14].

Таким чином, аналіз стану соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні протягом 2022-2025 років є надзвичайно важливим для розуміння масштабів гуманітарної кризи, оцінки ефективності вжитих заходів, виявлення існуючих проблем та визначення подальших шляхів удосконалення системи підтримки найбільш вразливої категорії населення, яка постраждала внаслідок збройної агресії. Дослідження цієї теми дозволить не лише задокументувати досвід реагування на кризу внутрішнього переміщення, але й розробити більш сталі та ефективні механізми соціального захисту на майбутнє [40].

Станом на середину червня 2023 р. зареєстровано 4 871 807 внутрішніх переселенців, з яких 60 % – жінки, 40 % – чоловіки. Кожний п'ятий серед зареєстрованих ВПО (21,6 %) – дитина віком до 17 років. Такий самий відсоток становлять особи, старші 65 років. Війна змусила залишити свої домівки навіть 700 людей віком 100 і більше років. Однак, за оцінками посадовців, реальна чисельність ВПО більша, оскільки близько 2 млн громадян, хоча і зазнали вимушених переселень, проте з різних причин як ВПО не зареєструвалися [42].

Міжнародна організація з міграції (МОМ) протягом півтора року війни здійснила 13 раундів опитування населення України щодо вимушеної міграції. Такі опитування дають змогу оцінити чисельність, склад і динаміку вимушених переміщень. Згідно з оцінками МОМ, станом на червень 2023 р., у країні нараховувалося 5,1 млн ВПО. Починаючи з серпня 2022 р., чисельність ВПО знижувалася (рис. 2.1), проте строки проживання людей як ВПО зростали. Понад половину всіх ВПО (60 %) повідомили, що перебувають у такому статусі впродовж року і навіть довше [2].

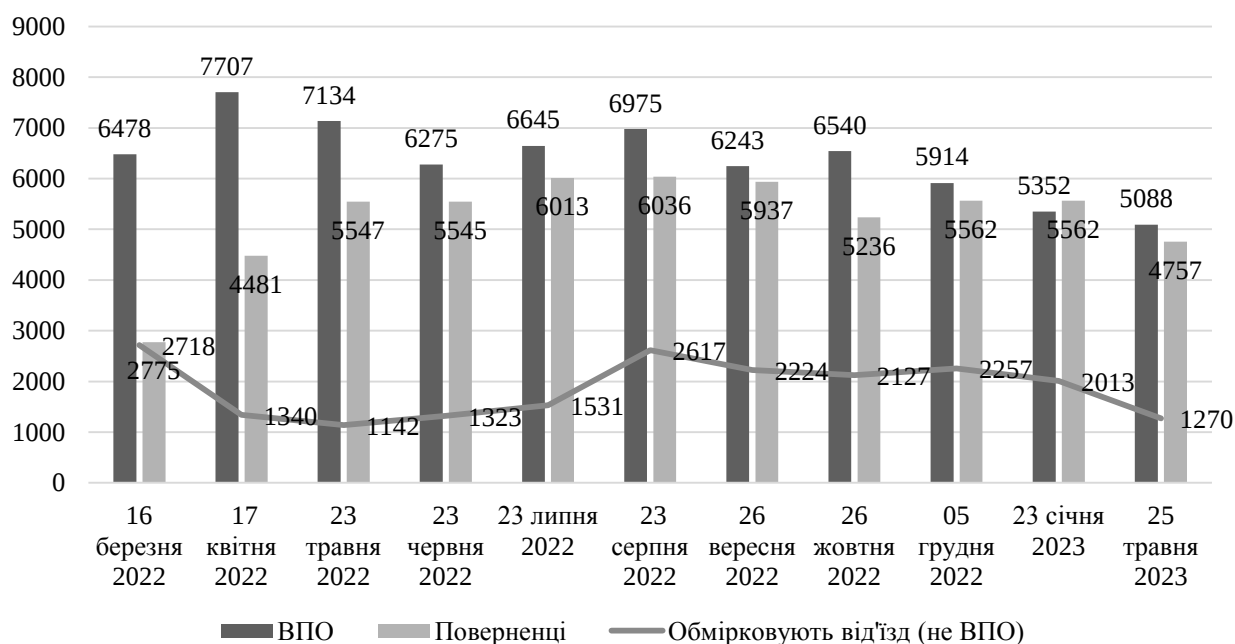

Рис. 2.1 Порівняння ВПО, повернени та тих, хто обмірковує від'їзд

Більшість ВПО походять зі Сходу та Півдня країни – відповідно 67 % (приблизно 3,4 млн осіб) та 17 % (близько 867 тис. осіб). Зокрема, вихідцями з Харківської області є 25 %, Донецької – 21 %, Запорізької – 10 %, Херсонської – 10 % та Луганської – 7 %. Переселенці із зазначених областей знайшли прихисток по всій Україні, але найбільше – у м. Києві та Київській області (9 % і 9 % відповідно), Харківській (14 %) та Дніпропетровській (12 %) областях [2].

Частка респондентів, які висловили бажання зрештою повернутися додому, у 13 раунді опитування становила 66 % (орієнтовно 3,3 млн осіб), що менше, ніж у попередніх раундах (понад 70 %). Більшість опитаних мотивувала своє бажання повернутися прагненням відновити нормальне життя (64 %), воз'єднатися з сім'єю (25 %), наявністю нерухомого майна в місці походження (22 %), економічними причинами на кшталт можливості отримувати більший дохід (21 %) [6].

Натомість п'ята частина респондентів визначилася на користь неповернення, з них 15 %, або орієнтовно 745 тис. осіб, – інтеграції в нинішньому місці проживання, 3 %, орієнтовно 142 тис., – в іншому в межах

країни. Ураховуючи, що 16 % опитаних наразі не визначилися із довгостроковими планами, що в умовах продовження воєнних дій та руйнувань цілком зрозуміло, пропорція між ВПО, орієнтованими на повернення, та тими, які прагнуть інтегруватися в соціальне середовище за місцем нинішнього проживання, невідворотно змінюватиметься. Причому є всі підстави вважати, що частка неповерненців зростатиме [41].

Водночас чимало осіб, які вимушено залишили свої домівки на початку війни, завдяки деокупації частини захопленої ворогом території вже повернулися додому. За оцінками МОМ, змогли повернутися з інших областей України або місцевостей у межах своїх областей 3,7 млн вимушених переселенців [41].

Проблеми, пов'язані з масовим вимушеним переселенням, потребують від держави, громад вселення та походження / повернення значних зусиль щодо адаптації, інтеграції / реінтеграції постраждалих осіб та їх соціальної підтримки. Водночас складні та багатогранні завдання постають власне перед ВПО, оскільки в умовах невизначеності доводиться пережити стрес від вимушеної зміни місця проживання та пристосувати свій спосіб життя до нових умов [40].

За даними дослідження МОМ, через тривале переміщення та витрату власних ресурсів найактуальнішою потребою ВПО є фінансова підтримка. Про це повідомили 80 % опитаних у червні 2023 р. проти 55 % у квітні 2022 р., коли більшість вимушених мігрантів ще мала певні заощадження, накопичені в довоєнні часи. Залишаються значними потреби в медичних послугах та препаратах (36 %), у продуктах харчування (29 %), зросли потреби в забезпеченні житлом (з 19 % до 24 %) [42].

Лише для 38 % ВПО постійна заробітна плата є основним джерелом доходу, тоді як для кожного п'ятого домогосподарства (22 %) – це державна допомога (також для 30 % домогосподарств із дітьми та 28 % домогосподарств, які складаються винятково з жінок). Пенсії є другим за значенням джерелом доходу – 23 % опитаних. За даними МОМ, 54 % ВПО,

які покладалися на виплати переміщеним особам, повідомили, що рівень доходу на одного члена сім'ї був нижчим або дорівнював 2 600 грн, що приблизно відповідає прожитковому мінімуму, встановленому урядом на 2023 р. для працездатних осіб. 65 % ВПО жили в домогосподарствах із рівнем доходів на одну особу не більше 4 666 грн., тобто реального прожиткового мінімуму, оприлюдненого Мінсоцполітики в січні 2022 р. Однак, у січні 2023 р. такий мінімум становив уже 6,7 тис. Грн [2].

Під час опитування MOM отримувала інформацію не лише про ВПО, але й про населення України, яке не зазнало переміщень. Відповідно до отриманих даних, частка непереміщених домогосподарств, сукупний місячний дохід яких не досягав 5 тис. грн, становила 21 %, тобто була більшою, ніж серед ВПО. Імовірно, ситуація, що склалася, пов'язана із грошовою і негрошовою підтримкою, яка надається вимушеним мігрантам. Така допомога, безумовно, потрібна, проте може викликати у малозабезпеченого населення (а в умовах війни його кількість зростає) невдоволення, відчуття несправедливості. За даними опитування MOM, таку напругу у стосунках з громадами вселення відчували 18 % респондентів-ВПО і 26 % тих вимушених мігрантів, які повернулися додому, що можна вважати одним із чинників, які спонукали їх до повернення. Основною її причиною був нерівний доступ до грошової та негрошової допомоги. Крім того, чверть ВПО (25 %) повідомили, що зазнали неналежної поведінки з боку місцевих громад, а кожний п'ятий з опитаних сповістив про випадки дискримінаційного або несправедливого ставлення до них та членів їхніх сімей через статус вимушеного переселенця [27].

Вимушене переміщення в період повномасштабної війни зумовило серйозні ризики для ВПО щодо працевлаштування. Дослідження MOM свідчить, що в цілому по країні лише 40 % ВПО, зокрема 4 % самозайнятих, мають роботу. Для порівняння, рівень зайнятості серед непереміщеного населення становить 50 %. За даними опитування, до війни ситуація була зворотною: працювали 62 % респондентів, які нині є ВПО, і 53 % опитаних

серед непереміщеного населення. Отже, хоча війна спричинила значні проблеми у сфері зайнятості для всіх громадян країни, проте для ВПО такі проблеми є найбільш серйозними. Важливо зазначити, що майже всі раніше зайняті ВПО (90 %), які наразі не працюють (включно з тими, хто шукає роботу, не шукає роботу чи займається домашнім господарством), стали безробітними внаслідок війни [40].

Таким чином, чимала кількість працівників вибула з виробничого процесу, втратила доходи, водночас значні бюджетні кошти витрачаються на надання їм допомоги. За інформацією Мінсоцполітики, у 2022 р. понад 2,3 млн внутрішньо переміщених осіб отримали допомогу на проживання, на виплату якої з Держбюджету виділено 52,8 млрд грн; у 2023 р. на такі виплати передбачено вже 57 млрд грн, що є значним навантаженням на бюджет країни [27].

Разом з тим, як свідчить опитування МОМ, активно шукають роботу 14 % ВПО та лише 5 % тих, хто не зазнав переміщень; неактивно шукають роботу відповідно 6 % і 3 %. Отже, ВПО мають значний трудовий потенціал, який прагнуть реалізувати [27].

Запровадження заходів із соціальної інтеграції ВПО в територіальних громадах України, де вони мешкають, та активна робота Державної служби зайнятості щодо сприяння працевлаштуванню переселенців (підбір роботи, профорієнтаційні послуги, ваучери на навчання, мікрогранти на створення власної справи, а також компенсації для роботодавців за працевлаштування вказаної категорії громадян) демонструють позитивні результати. Чисельність офіційно зареєстрованих безробітних серед ВПО зменшилася з 22,5 тис. осіб на початку жовтня 2022 р., коли їх було найбільше, до 8,6 тис. осіб на початку вересня 2023 р. (рис. 2.2), що відповідає загальній тенденції певного зменшення рівня безробіття в країні. Проте частка безробітних ВПО серед претендентів на робочі місця залишається високою, як і гострота проблеми їхнього працевлаштування [22].

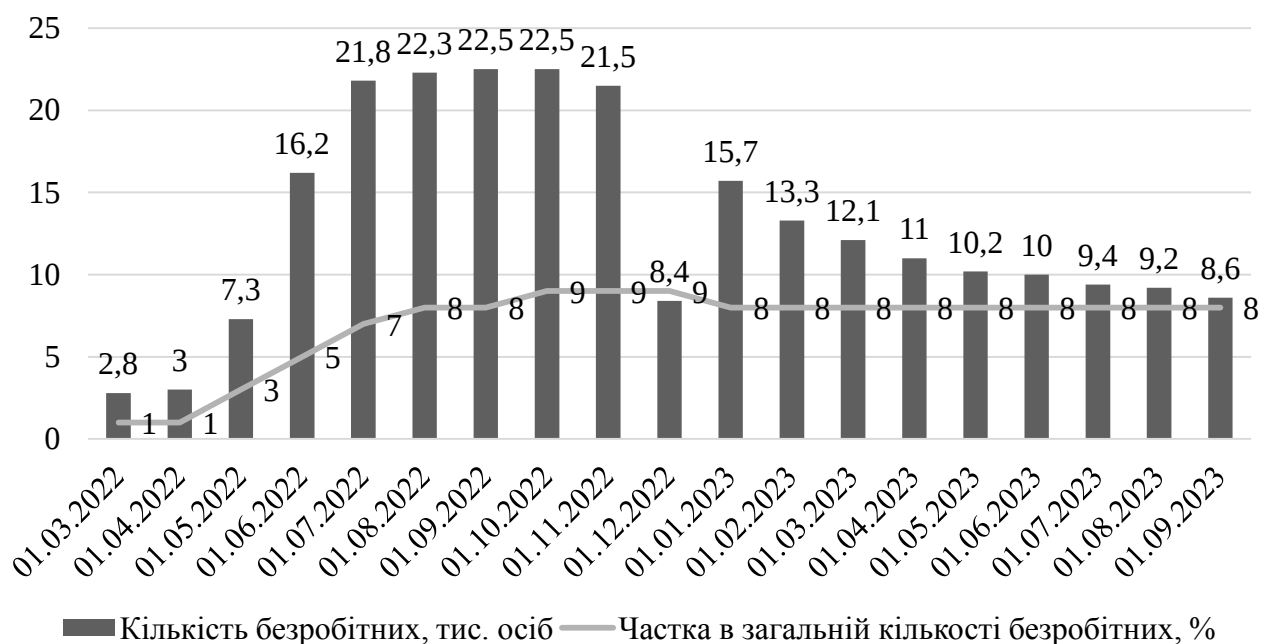

Рис. 2.2 Тенденції рівня безробіття

Матеріальні негаразди ВПО, що великою мірою є наслідком безробіття, зумовлюють інші проблеми, серед них – неспроможність забезпечити належні житлові умови (60 % живуть в орендованих помешканнях; 21 % – у друзів або родичів; 3 % – усе ще залишаються в центрах колективного проживання) та отримати доступ до найважливіших послуг. Так, відсутність доступу до інтернету та брак необхідних пристроїв (ПК, ноутбуків, смартфонів) є причинами проблем із шкільним навчанням дітей, на що скаржилася майже половина ВПО (46 % у січні 2023 р.) [2].

Незадовільний рівень доходів, економічна маргіналізація залишаються основною перешкодою для інтеграції вимушених мігрантів. Серед опитаних під час дослідження MOM респондентів, котрі виявили намір інтегруватися в місцях нинішнього проживання, фінансової підтримки потребують 56 %. Водночас третині переміщених чоловіків необхідне поліпшення власних можливостей забезпечення доходу (наприклад, за допомогою професійного навчання), що вчергове підтверджує, що ВПО прагнуть досягти самозабезпечення і налаштовані на активну участь у поліпшенні власного добробуту та відбудови країни в цілому [27].

Важливо зазначити, що, попри спільні для всіх ВПО проблеми, особи, які визначилися на користь інтеграції в місцях перебування, тобто тим самим уже зробили крок до налагодження свого життя, незважаючи на всі втрати та негаразди, під час опитування повідомляли про більш сприятливі обставини, порівняно із загалом переселенців. Так, серед налаштованих на інтеграцію ВПО не спроможні покривати базові витрати лише 22 %, тоді як серед усіх ВПО ця частка становить 26 %. Високий рівень відсутності доступу до належного житла відзначили 15 %, середній – 12 % респондентів, орієнтованих на інтеграцію, проти 18 % і 14 % відповідно серед усіх ВПО; до продуктів харчування – 6 % і 10 % та 7 % і 13 % відповідно. Водночас вимушені мігранти, орієнтовані на тривале проживання в місцях вселення, так само як і ВПО в цілому, відзначили високий ризик неспроможності брати участь у суспільному житті – 26 % опитаних, що свідчить про очевидно недостатній рівень інтеграції прибулих до місцевих громад [41].

У разі неможливості інтеграції в місцях перебування чи повернення додому єдиною альтернативою для ВПО є подальше переселення. Уже зазначалося, що частина ВПО хотіла б змінити нинішнє місце проживання і не має наміру повертатися додому. Більшість із них планують переїзд у межах України, проте 23 % із тих, хто налаштований змінити місце проживання, планують переїзд до інших, передусім європейських, країн. Серед ВПО, які повернулися додому, частка потенційних емігрантів ще більша – 32 %, що є неспростовним доказом труднощів реінтеграції у звільнених, проте суттєво зруйнованих і часто небезпечних для життя регіонах [41].

Отже, існує реальний ризик втрати населення через виїзд за кордон частини ВПО, які не змогли налагодити своє життя на Батьківщині. Таким чином, в Європі когорта біженців з України поповниться за рахунок внутрішніх переселенців.

Збройна агресія рф, що розпочалася у 2014 році та набула повномасштабного характеру в лютому 2022 року, спричинила не лише

масштабну гуманітарну катастрофу, але й глибокі соціально-економічні потрясіння, особливо для внутрішньо переміщених осіб (ВПО). У період 2022-2025 років мільйони українців були змушені покинути свої домівки, рятуючись від бойових дій, окупації та руйнувань, опинившись у нових, часто незнайомих умовах. Це масове переміщення населення породило цілий комплекс складних соціально-економічних проблем, що потребують всебічного аналізу та ефективних шляхів вирішення [31].

Втрата житла, майна, роботи та звичного соціального оточення стала лише початком ланцюга проблем, з якими зіткнулися ВПО. Невизначеність правового статусу на перших етапах, труднощі з реєстрацією та отриманням соціальної допомоги, обмежений доступ до ринку праці в приймаючих громадах, недостатність доступного та якісного житла, проблеми з медичним обслуговуванням та освітою для дітей – це лише частина тих викликів, з якими щоденно стикаються внутрішньо переміщені особи. Економічна нестабільність, зростання цін, руйнування інфраструктури на звільнених територіях та тривалий характер конфлікту лише поглиблюють ці проблеми, ускладнюючи процес адаптації та інтеграції ВПО в нових місцях проживання [27].

Соціальна складова проблем ВПО також є надзвичайно важливою. Розрив соціальних зв'язків, психологічні травми, відчуття втрати та невизначеності майбутнього негативно впливають на емоційний стан та соціальну інтеграцію переміщених осіб. Нерідко вони стикаються з дискримінацією, упередженим ставленням з боку місцевого населення, а також з труднощами у відновленні свого соціального капіталу в нових громадах [27].

Таким чином, дослідження соціально-економічних проблем внутрішньо переміщених осіб, зумовлених збройною агресією Російської Федерації у період 2022-2025 років, є критично важливим для розуміння глибини гуманітарної кризи та розробки ефективних стратегій державної політики. Аналіз цих проблем дозволить не лише оцінити масштаби завданої

шкоди та потреби ВПО, але й визначити пріоритетні напрямки підтримки, сприяти їхній соціальній та економічній інтеграції, а також закласти основи для сталого відновлення постраждалих регіонів після завершення конфлікту [40].

Відповідно до частин 2 та 3 статті 7 Закону, Україна вживає всіх можливих заходів, спрямованих на розв'язання проблем, пов'язаних із соціальним захистом, зокрема, відновленням усіх соціальних виплат ВПО. Громадянин пенсійного віку [9] особа з інвалідністю, дитина з інвалідністю та інша особа, яка перебуває у складних життєвих обставинах, яких зареєстровано як ВПО, мають право на отримання соціальних послуг відповідно до законодавства України за місцем реєстрації фактичного місця проживання такої ВПО. Крім того, стаття 9 Закону [9] визначає право ВПО на отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування. Керівні принципи не встановлюють окремих підходів щодо забезпечення соціальних прав ВПО, окрім як доступу до соціальної допомоги у разі необхідності. Водночас, Європейська соціальна хартія (переглянута)²⁸ визначає обов'язок держав забезпечити, щоб будь-якій малозабезпеченій особі, яка неспроможна отримати достатніх коштів своїми власними зусиллями або з інших джерел, зокрема, за рахунок допомоги по соціальному забезпеченню, надавалась належна допомога, а у разі захворювання забезпечувався догляд, якого вимагає стан її здоров'я, передбачити, що кожна людина може отримувати у відповідних державних чи приватних службах такі поради та персональну допомогу, які можуть бути необхідними для запобігання виникненню особистого або сімейного нужденного становища, для його подолання чи полегшення. Документ також передбачає окремі зобов'язання щодо осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, дітей, трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей. Для осіб похилого віку держави зобов'язуються або безпосередньо, або у співробітництві з громадськими чи приватними організаціями вжити чи заохотити відповідні заходи щодо сприяння соціальній інтеграції людей похилого віку, зокрема, шляхом

надання потрібних ресурсів, інформації про доступ до послуг і умов для них, забезпечення місцем проживання й охороною здоров'я, необхідних для задоволення їхніх потреб. Парламентська Асамблея Ради Європи в своїй Рекомендації 1877 (2009) «Забуті люди Європи: захист прав людини осіб, переміщених на тривалий час» [39] щодо захисту прав ВПО закликає держав-учасників знайти разом із ВПО довготривалі рішення, зокрема, розвивати системи соціального забезпечення, у тому числі соціальні програми житлового будівництва, а також надавати права на соціальне забезпечення та пенсію (де це потрібно) [39].

Таким чином, Законом забезпечено гарантії ВПО на соціальний захист та впроваджуються заходи з подальшого розвитку системи. Стратегія державної політики щодо ВПО передбачає запровадження саме «комплексних та дієвих механізмів державного реагування», в т.ч. у сфері соціального захисту ВПО як основного інструменту для подолання наслідків внутрішнього переміщення.

Доречно зазначити, що в Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року³⁰ (схваленій 28 жовтня 2021 року до повномасштабного вторгнення) визначалось, що соціальний захист ВПО залежить від наявності довідки про взяття на облік ВПО, навіть в разі, коли виплати не пов'язані з внутрішнім переміщенням, а існуюча (на той момент) система призначення (відновлення) та здійснення контролю за соціальними виплатами ВПО створює додаткове навантаження, спричинене необхідністю обрання уповноваженого банку для обслуговування, проходження додаткових процедур ідентифікації тощо. Така констатація стала наслідком попередніх рішень Уряду, зокрема, прийняття в листопаді 2014 року постанови №637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» (далі – Постанова КМУ №637) [29]. Відповідно до неї, призначення та продовження виплати пенсій (щомісячного довічного грошового утримання), довічних державних стипендій, усіх видів соціальної

допомоги та компенсацій, матеріального забезпечення, надання соціальних послуг, субсидій та пільг за рахунок коштів державного бюджету та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування ВПО здійснюються за місцем перебування таких осіб на обліку, що підтверджується довідкою про взяття на облік ВПО. У 2016 році було встановлено, що отримання виплат можливе виключно через АТ «Ощадбанк», через який здійснювалось проходження фізичної ідентифікації (кожні 6 місяців), забезпечувалось проведення емісії платіжних карток, які водночас є пенсійними посвідченнями, із зазначенням на них графічної та електронної інформації про власника та його електронного цифрового підпису. У разі непроходження фізичної ідентифікації передбачено зупинення видаткових операцій за поточним рахунком [29].

Після повномасштабного вторгнення було забезпечено проходження фізичної ідентифікації шляхом особистого відвідування відділення АТ «Ощадбанк» чи органу Пенсійного фонду України (далі – ПФУ), авторизації за допомогою віддаленого кваліфікованого електронного підпису «Дія.Підпис» на веб-порталі електронних послуг ПФУ (чи за допомогою відеоконференцзв'язку, а у випадку перебування за кордоном – отримання в закордонній дипломатичній установі України посвідчення факту, що особа є живою, та надати ці документи органу ПФУ, де особа перебуває на обліку (за допомогою веб-порталу ПФУ чи поштою [42])).

Після початку повномасштабної збройної агресії була запроваджена допомога на проживання. Її розмір становить для осіб з інвалідністю та дітей – 3000 гривень, для інших осіб – 2000 гривень. Бюджет виплат у 2023 році становив 86,1 млрд грн, у 2024 році – 57,6 млрд грн. Розмір допомоги не враховує інфляцію. Проте, як і в 2014 році, ця допомога спершу виплачувалась всім ВПО у фіксованій сумі без оцінки потреб ВПО. В подальшому порядок отримання допомоги зазнавав неодноразових змін. Зокрема змінами у серпні 2023 року було встановлено нові критерії та умови призначення виплат відповідно до майнового стану, терміну перебування за

кордоном тощо. З 1 березня 2024 р. виплати допомоги на проживання були автоматично продовженими ще на 6 місяців лише для окремих категорій ВПО: пенсіонерів, у яких станом на 1 січня 2024 року розмір пенсії не перевищує 9 444 грн (4 прожиткових мінімуми для осіб, що втратили працездатність), осіб з інвалідністю I чи II групи, дітей з інвалідністю віком до 18 років, тяжкохворих дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа віком до 23 років, а також двох батьківвихователів і прийомних батьків. Усі інші категорії ВПО потребували звернення із новою заявою про продовження виплат на другий 6-місячний період. Призначення здійснювалось у разі відповідності критеріям. За попередньою оцінкою, наданою Мінсоцполітики³⁵ 26 квітня 2024 року, з близько 2,5 мільйонів ВПО, які отримували грошову допомогу для ВПО до 29 лютого 2024 року, станом на 1 березня майже 1,5–1,7 мільйона ВПО з вразливих категорій матимуть право на продовження допомоги ВПО (близько 540,000 – на автоматичне продовження та близько 1–1,2 мільйона – після подання заяви про продовження виплати). Майже 800,000–1 млн. ВПО працездатного віку, які не належать до вразливих категорій, з 1 березня не отримуватимуть допомогу. Мінсоцполітики наголошує, що чинний механізм призначення виплат ВПО поєднує підтримку тих, хто її потребує, з інструментами стимулювання ВПО працездатного віку до працевлаштування [25].

На кінець 2023 року лише 40% працездатних ВПО, які отримували виплати, були працевлаштовані. 60% ВПО офіційно не працювали і не мали власних джерел доходу. ТСК своїм рішенням від 10 квітня 2024 року наголосила на категоричній неприйнятності стрімкого, у майже 4 рази, зменшення кількості ВПО, що отримують допомогу на проживання, та скорочення обсягу допомоги у 2024 році на 22,3% внаслідок необґрунтованих та спірних рішень КМУ про внесення змін до Порядку надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022

року № 332, а також на неприпустимості планів із позбавлення таких виплат мільйонів ВПО, що грубо суперечить заяві Президента України від 19 грудня 2023 року про збереження виплат допомоги переселенцям. Також ТСК звернулася до Прем'єр-міністра України з пропозицією вжити заходів щодо затвердження критеріїв оцінки задоволення потреб ВПО та ступеня їх інтеграції до нових громад. Саме недиференційований підхід до виплат ВПО, які не узалежнюються від оцінки потреб, а також оцінки рівня інтеграції в громаді, неурядові правозахисні організації³⁶ визначали як основні причини дій Уряду, спрямованих на скорочення виплат. Підходи до забезпечення виплат на проживання ВПО підлягають перегляду і мають базуватись саме на оцінці. Закон у свою чергу має містити чіткі положення щодо необхідності оцінки ступеня інтеграції.

2.2. Міжнародна допомога ВПО (2022-2025 рр.)

Серед ключових міжнародних акторів, які надавали значну допомогу ВПО, слід відзначити агенції Організації Об'єднаних Націй, зокрема Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), Всесвітню продовольчу програму (ВПП), Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) та Міжнародну організацію з міграції (МОМ). Ці організації координували свої дії з урядом України, місцевими органами влади та іншими гуманітарними партнерами для забезпечення ефективного та адресного надання допомоги найбільш вразливим категоріям ВПО [25].

Фінансова підтримка від міжнародних донорів також була надзвичайно важливою. Багато країн виділили значні кошти на гуманітарні програми для України, частина з яких була спрямована безпосередньо на підтримку ВПО через грошові виплати, програми забезпечення житлом та інші види допомоги. Міжнародні фінансові інституції, такі як Світовий банк та Європейський банк реконструкції та розвитку, також надавали фінансову допомогу уряду України для підтримки соціальної сфери та, зокрема, ВПО [2].

Окрім великих міжнародних організацій та урядів, значну роль у підтримці ВПО відіграли численні міжнародні та національні неурядові організації (НУО) та волонтерські ініціативи. Вони працювали безпосередньо на місцях, надаючи різноманітну допомогу, включаючи евакуацію з небезпечних зон, розміщення, харчування, медичну та психологічну підтримку, а також сприяючи інтеграції ВПО у нових громадах [5].

Незважаючи на значні обсяги наданої міжнародної допомоги, система підтримки ВПО в Україні протягом 2022-2025 років продовжувала стикатися з численними викликами. Координація діяльності різних міжнародних та національних акторів, забезпечення рівного доступу до допомоги у всіх регіонах країни, а також перехід від короткострокової гуманітарної допомоги до довгострокових рішень щодо інтеграції та відновлення залишалися важливими завданнями. Тим не менш, міжнародна допомога стала життєво важливою для підтримки ВПО в Україні, допомагаючи їм пережити найважчі часи та надаючи надію на майбутнє [6].

ЮНІСЕФ разом із Міністерством соціальної політики України надають допомогу незахищеним родинам із дітьми, які постраждали через війну та потребують фінансової підтримки. Взяти участь у ній можуть родини, які: мають трьох і більше дітей до 18 років; мають принаймні одну дитину з інвалідністю до 18 років. Отримати можна 2220 грн щомісяця на кожного члена родини. Родина отримує одноразову виплату одразу за 3 місяці на вказаний банківський рахунок. Наприклад, якщо у вас родина із 3 людей, то ви отримаєте 19 980 грн. Обов'язково перевірте правильність усіх даних у заявці, адже реєстраційний номер облікової картки платника податків і номер рахунку IBAN має належати одній людині. Станом на 1 вересня 2022 року реєстрація на програму «Спільно» від ЮНІСЕФ призупинена. В фонді пояснили, що це пов'язано з необхідністю опрацювати усі заявки від родин, які відповідають критеріям програми. Інформацію про відновлення реєстрації шукайте на сайті програми [40].

Міжнародний Комітет Червоного Хреста і Товариство Червоного Хреста України надають фінансову допомогу малозабезпеченим сім'ям із постраждалих громад, незалежно від того виїхали вони чи залишилися в громаді. Це 2500 грн на особу на місяць. Щоб отримати допомогу, необхідно відповідати двом обов'язковим критеріям: мати офіційний статус малозабезпеченої сім'ї та реєстрацію у Міністерстві соціальної політики; до 24 лютого 2022 року мешкати у громадах Донецької, Луганської, Запорізької, Житомирської, Київської, Миколаївської, Сумської, Харківської, Херсонської або Чернігівської області. Важливо: додатково реєструватися онлайн чи офлайн для отримання допомоги за цією програмою не потрібно. Адже кошти надішлють на основі інформації, яку передає Міністерство соціальної політики. Вони надійдуть на банківський рахунок. Також їх можна буде отримати у будь-якому відділенні ПриватБанку. Про участь у програмі повідомляють у СМС-повідомленні [5].

Агентство ООН у справах біженців UNHCR пропонує допомогу в розмірі 2220 грн протягом трьох місяців на особу тим, хто покинув свої домівки через воєнні дії та зареєструвався як ВПО. Виплати наразі здійснюють на банківський рахунок або через відділення Укрпошти. Із 6 червня 2022 року діють нові критерії надання допомоги. На неї можуть претендувати внутрішньо переміщені особи (ВПО) та ті, хто належать до однієї чи декількох з цих категорій: неповні сім'ї з двома або більше дітьми віком до 18 років або з особами похилого віку (старше 60 років); сім'ї з однієї чи кількох осіб похилого віку (старше 60 років), а також осіб похилого віку з одним чи кількома дітьми віком до 18 років; сім'ї, де є особи з особливими потребами; прийомні сім'ї, які опікуються дітьми без супроводу та дітьми, розлученими з батьками (документально підтверджені). Проте, допомогу можна отримати, якщо ви раніше не отримували кошти від інших міжнародних організацій. Наразі допомогу будуть надавати тим, хто перебрався до Львівської, Черкаської, Кіровоградської, Полтавської чи Запорізької області [22].

Для включення до програми необхідно буде пройти співбесіду з партнерами Агентства та пройти перевірку на відповідність критеріям вразливості. Під час реєстрації мають бути присутні всі члени родини. Це може бути голова родини, дружина/чоловік, неповнолітні діти, його/її батьки та його/її бабуся і дідусь [5].

Всесвітня продовольча програма ООН підтримує в першу чергу родини ВПО. Грошову допомогу у розмірі 2220 грн на особу можна отримувати протягом трьох місяців. Максимальна сума допомоги складає 6600 грн на родину, навіть якщо в родині більше трьох осіб. Для оформлення грошового переказу необхідно зареєструватися в органах соціального захисту як ВПО, вказати актуальний особистий номер телефону, на який надійде код доступу для реєстрації на програму. Також потрібно вказати ім'я, прізвище та ідентифікаційний код. Ці дані можна надати самостійно під час реєстрації або ж їх може передати Міністерство соціальної політики. Виплати здійснюються через будь-який банк, що підтримує платіжну систему Western Union. Їх можна отримати або на рахунок, або ж готівкою у відділеннях чи банках-партнерах, серед яких ПриватБанк, Райффайзен Банк Аваль, Ощадбанк та Укргазбанк. Для зняття готівки на мобільний телефон надійде СМС із кодом. Крім того, гроші також можна отримати у відділеннях Нової Пошти. Важливо: діти від 16 років можуть отримати готівку у супроводі когось із батьків. Якщо ж дорослих у родині немає, варто оформити грошовий переказ на довірену повнолітню особу [22].

Норвезька рада у справах біженців NRC також допомагає ВПО незалежно від місця проживання та тим, хто лишається у районах, які постраждали від бойових дій. Це 2220 грн для кожного члена родини на один місяць. Загалом виплати надходитимуть три місяці. Важливо: перший етап онлайн-реєстрації для отримання грошової допомоги від NRC наразі завершений. Про початок другого етапу можна буде дізнатися із повідомлень на офіційних ресурсах організації. Реєстрація проходить винятково у чат-боті у WhatsApp [40].

Естонська рада у справах біженців і Запорізький благодійний фонд «Єдність» за майбутнє» підтримують українців у таких областях: Запорізька, Донецька, Луганська, Харківська, Сумська, Чернігівська, Київська, Миколаївська, Дніпропетровська, Полтавська, Черкаська та Кіровоградська. Тут враховують різні критерії вразливості, зокрема втрату годувальника, втрату житла або його значні руйнування, інвалідність або тяжкий стан здоров'я, самотність мати/батько з неповнолітніми дітьми тощо. Сума допомоги складає 2220 грн на одну особу на один або три місяці, що залежить від області. Максимум допомогу можна отримати на 5 членів родини [1].

2.3. Міжвідомча координація в забезпеченні психосоціальної підтримки ВПО (2022-2025 рр.)

Забезпечення психосоціальної підтримки ВПО вимагало злагодженої роботи численних державних та недержавних суб'єктів. До цього процесу були залучені органи державної влади на різних рівнях, зокрема Міністерство соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство освіти і науки, Державна служба з надзвичайних ситуацій, а також місцеві органи влади та центри соціальних служб. Паралельно активну діяльність розгорнули міжнародні організації, такі як агентства ООН, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, та численні національні та міжнародні неурядові організації, кожна з яких мала свій досвід та експертизу у сфері психологічної допомоги та соціальної роботи [22].

Ефективна міжвідомча координація передбачала налагодження чітких механізмів взаємодії, обміну інформацією, узгодження дій та розподілу відповідальності між різними стейкхолдерами. Це включало створення координаційних рад та робочих груп на національному та регіональному рівнях, розробку спільних протоколів та стандартів надання психосоціальної допомоги, а також проведення регулярних зустрічей та консультацій для обговорення поточних потреб, викликів та найкращих практик [40].

Одним із важливих аспектів міжвідомчої координації стало забезпечення мультидисциплінарного підходу до надання психосоціальної підтримки. Це передбачало залучення фахівців різного профілю: психологів, психотерапевтів, соціальних працівників, медичних працівників, педагогів та волонтерів. Кожен із цих фахівців відігравав свою унікальну роль у комплексному процесі допомоги ВПО, починаючи від первинної психологічної підтримки у кризових ситуаціях і закінчуючи довгостроковою психотерапевтичною допомогою та сприянням соціальній інтеграції [6].

Протягом 2022-2025 років зусилля з міжвідомчої координації були спрямовані на розширення доступу ВПО до психосоціальної підтримки, зокрема через створення мережі кризових центрів, мобільних бригад, гарячих ліній та онлайн-платформ. Особлива увага приділялася підтримці найбільш вразливих категорій ВПО, таких як діти, люди похилого віку, особи з інвалідністю та ті, хто пережив сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом [2].

Незважаючи на значні досягнення у сфері міжвідомчої координації, залишалися й певні виклики. До них належали складність бюрократичних процедур, недостатнє фінансування, нерівномірність доступу до послуг у різних регіонах країни, а також потреба у подальшому зміцненні кадрового потенціалу фахівців з психосоціальної підтримки [6].

Підсумовуючи, міжвідомча координація відіграла вирішальну роль у забезпеченні психосоціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб в Україні протягом 2022-2025 років. Завдяки спільним зусиллям державних органів, міжнародних та недержавних організацій вдалося значно розширити охоплення та підвищити якість надання допомоги. Подальше зміцнення цієї координації є важливим для забезпечення довгострокового психологічного благополуччя ВПО та їхньої успішної інтеграції в нових громадах [40].

Право на отримання допомоги на проживання мають внутрішньо переміщені особи (далі - ВПО) відповідно до Порядку надання допомоги на

проживання внутрішньо переміщеним особам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 332 [28].

Допомога призначається ВПО:

- які перемістилися (повторно перемістилися) з 1 січня 2022 р. з територій, включених до переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, затвердженого Мінреінтеграції (далі – перелік територій), щодо яких не визначено дати завершення бойових дій (припинення можливості бойових дій) або тимчасової окупації;

- у яких житло зруйноване або непридатне для проживання та інформація про яке внесена до Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації проти України (далі – Реєстр пошкодженого та знищеного майна) (за технічної можливості), або щодо якого подано документальне підтвердження органом місцевого самоврядування, а в разі його відсутності - обласною державною (військовою) адміністрацією факту пошкодження/знищення житлового приміщення внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації;

- дитині, яка народилася у внутрішньо переміщеної особи, відомості про яку включено до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб [28].

Допомога призначається на 6 місяців ВПО, яка вперше звернулася за призначенням допомоги, та виплачується щомісяця ВПО або уповноваженій особі на ВПО у випадку недієздатності отримувача або дитину [27].

Діти/особи віком до 23 років, які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти в закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти після досягнення ними 18 років і не мають власних сімей, мають право звертатися за призначенням допомоги особисто,

якщо вони мають фактичне місце проживання (перебування) інше, ніж в уповноваженої особи [40].

Особи, які включаються до складу сім'ї уповноваженої особи визначені пунктом 3 Порядку.

До складу сім'ї уповноваженої особи не включаються:

- особи, які перебувають на повному державному утриманні;
- особа, яка представляє інтереси дитини (переміщеної без супроводження законного представника) та перебуває з дитиною у сімейних, родинних відносинах (баба, дід, прабаба, прадід, повнолітні брат, сестра, тітка, дядько, вітчим, мачуха), але не є внутрішньо переміщеною особою, за наявності виданого службою у справах дітей за місцем звернення документа, що підтверджує такі відносини з дитиною;
- особа, яку батьки або інші законні представники уповноважили супроводжувати дитину, що підтверджується письмовою заявою одного із законних представників, завіреною органом опіки та піклування;
- особа, у сім'ю якої влаштовано дитину, яка залишилися без батьківського піклування (за наявності копії наказу служби у справах дітей про тимчасове влаштування);
- особи, які не проживають разом із отримувачами та не пов'язані з ними спільним побутом, що підтверджено документально, або сплачують аліменти, а також особи, які зникли безвісти/перебувають у полоні або за кордоном/депортовані за межі України/особи, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, зазначених у переліку територій;
- законний представник (для недієздатних або обмежено дієздатних осіб, а також дітей, яким призначено опікуна або піклувальника);
- особи, призвані на військову службу під час мобілізації, на особливий період відповідно до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [10], а також працівники правоохоронних органів, військовослужбовці і працівники Збройних Сил, Національної гвардії, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, Держприкордонслужби,

Держспецтрансслужби, МВС, Національної поліції, особи рядового і начальницького складу ДСНС, Управління державної охорони, Держспецзв'язку, військових формувань, утворених відповідно до закону, які беруть (брали) безпосередню участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, крім осіб та членів їх сімей, які відповідно до законодавства отримують компенсацію за піднайом (найом, оренду) житлових приміщень як внутрішньо переміщені особи [10].

Щоб отримати допомогу для внутрішньо переміщених осіб, потрібно подати заяву встановленого зразка. У цій заяві необхідно вказати особисті дані заявника, включаючи прізвище, ім'я, по батькові, податковий номер, дату народження, відомості про попереднє та поточне місце проживання, контактний телефон, номер банківського рахунку для виплат, інформацію про інвалідність (за наявності) та дані про неповнолітніх дітей, які переїхали разом. Інформацію про дитину вносить один з батьків [5].

Для призначення виплати ВПО подає заяву за визначеною формою, де зазначає свої дані, інформацію про попереднє та фактичне місце перебування, контактні дані (телефон, електронну пошту), банківські реквізити для отримання коштів та відомості про членів сім'ї, які перемістилися разом, включаючи їхні особисті дані, документи (паспорт, свідоцтво про народження тощо), податкові номери (за наявності), відомості про інвалідність (за наявності) та причини переміщення. Також може знадобитися інша інформація згідно з встановленим додатком [40].

Неповнолітні діти можуть самостійно звертатися за допомогою, якщо вони не є частиною сім'ї, яка вже отримує виплати. За малолітніх дітей без супроводу заяву можуть подати родичі (за наявності підтверджуючих документів від служби у справах дітей), уповноважені особи (за письмовою заявою батьків, завіреною органом опіки), або особи, до яких тимчасово влаштовано дитину (за наявності відповідного наказу служби у справах дітей). За осіб, визнаних недієздатними або обмежено дієздатними, заяву

подають їхні законні представники або уповноважені особи органів опіки та піклування. Заяви за малолітніх дітей без супроводу та недієздатних осіб подаються до органів соціального захисту населення, уповноважених осіб сільських, селищних, міських рад або центрів надання адміністративних послуг [9].

При прийнятті заяви уповноваженій особі надається письмове повідомлення про кількість та дату прийнятих документів. Рішення про призначення допомоги приймається органом соціального захисту протягом 15 робочих днів з моменту подання заяви, включаючи електронні звернення через портал «Дія». Про результати розгляду та порядок оскарження повідомляють електронними засобами зв'язку або поштою. У разі незгоди з відмовою можна подати підтверджуючі документи до органів соціального захисту або уповноважених осіб за місцем обліку ВПО. Після розгляду цих документів приймається повторне рішення та надаються рекомендації щодо внесення змін до державних електронних реєстрів [9].

Допомога не призначається або її виплата припиняється, якщо протягом трьох місяців перед зверненням або під час отримання допомоги ВПО придбала новий транспортний засіб (молодше п'яти років, крім певних винятків), здійснила купівлю на суму понад 100 тисяч гривень (земельної ділянки, нерухомості, цінних паперів, віртуальних активів, товарів довгострокового вжитку або оплатила послуги, крім будівельних при пошкодженому житлі, медичних, освітніх та комунальних послуг), має на банківському рахунку понад 100 тисяч гривень або облігації на таку ж суму (крім певних категорій), здійснила операції з купівлі іноземної валюти або банківських металів на суму понад 100 тисяч гривень (крім благодійної допомоги або коштів на лікування, навчання, соціальні послуги), має у власності житло площею менше ніж 13,65 кв.м на члена сім'ї на безпечній території (крім непридатного або придбаного в кредит з малим першим внеском), придбала житло за кошти державної компенсації (крім житла на територіях бойових дій). Ці обмеження з грудня 2023 року стосуються також

членів сім'ї ВПО. Допомога також не надається особам, які перебувають на повному державному утриманні в інтернатних закладах або відбувають покарання у місцях позбавлення волі [5].

Виплата допомоги припиняється, якщо особа перебуває за кордоном понад 30 календарних днів поспіль (за винятком службових відряджень, оздоровлення дітей, стажування, лікування, реабілітації та інших обґрунтованих причин, підтверджених документально), відбуває покарання у місцях позбавлення волі, була засуджена за злочини проти національної безпеки або оголошена в розшук, повернулася до покинутого місця проживання на територіях активних бойових дій або тимчасової окупації. Виплата також припиняється з місяця, наступного за місяцем повернення до покинутого місця проживання, виїзду за кордон на постійне проживання, перевищення терміну перебування за кордоном (30 днів поспіль або 60 днів сукупно протягом шести місяців, або довше за наявності обґрунтованих причин), реєстрації місця проживання в зруйнованому або пошкодженому житлі після факту руйнування, відновлення житла або забезпечення постійним житлом за державні, місцеві або благодійні кошти (крім певних категорій дітей), або отримання інформації від правоохоронних органів про засудження або оголошення особи в розшук. Рішення про продовження виплат приймається на основі верифікації даних одержувачів [5].

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВПО (2022-2025 Р.Р.)

3.1. Розвиток ефективних механізмів соціальної підтримки ВПО

(2022-2025 рр.)

В умовах війни, що несе постійну загрозу нових переміщень та завдає глибоких психологічних травм всьому населенню, питання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО) давно вийшло за рамки виключно гуманітарного завдання. Воно набуло стратегічного значення для України, адже від його ефективності прямо залежить збереження людського потенціалу країни, забезпечення соціальної стабільності та створення міцної основи для майбутнього відновлення. Дійсно функціональна система соціального захисту не просто має забезпечити базові потреби ВПО – житло, харчування, медичну допомогу та одяг. Вона повинна створювати комплексні умови для психологічної реабілітації цих людей, активно сприяти їхньому працевлаштуванню та допомагати відновлювати втрачені соціальні зв'язки вже на нових місцях проживання. Це є запорукою їхнього повноцінного життя та інтеграції у суспільство [41].

Розробка стратегічних пріоритетів та визначення ключових напрямів розвитку соціального захисту ВПО на період 2022-2025 років стало критично важливим кроком. Цей процес був спрямований на консолідацію зусиль усіх зацікавлених сторін: від державних органів влади на всіх рівнях до міжнародних організацій, громадського сектору, волонтерських ініціатив та місцевих громад. Лише завдяки скоординованій та системній роботі можливо побудувати гнучку, адаптивну та стійку систему підтримки, яка буде здатною ефективно реагувати на мінливі потреби ВПО. Така система має не тільки забезпечити їм гідне життя, а й сприяти їхній поступовій інтеграції в нові громади, при цьому зберігаючи їхню ідентичність та зв'язок з рідними місцями, які вони були змушені залишити. Чітке визначення стратегічних

цілей та конкретних напрямів діяльності дасть змогу оптимізувати використання наявних ресурсів, значно підвищити адресність та ефективність надання соціальної допомоги, а також створити необхідні умови для здобуття ВПО самостійності та самозабезпечення у довгостроковій перспективі. Це інвестиція в майбутнє не лише окремих громадян, а й усієї країни [21].

Аналіз спеціальної літератури, законодавства та нормативно-правових актів, досвіду органів державної влади та місцевого самоврядування України, відкритих матеріалів зарубіжних та вітчизняних незалежних експертів дозволяє окреслити ряд шляхів підвищення ефективності соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Оскільки соціальний захист є міжгалузевою потребою людей різних демографічних груп, а соціальні ризики цієї категорії населення впливають на всі сфери життя, цей спектр досить широкий. З реалізацією соціального захисту в першу чергу стикаються органи місцевого самоврядування, а їхній досвід, організаційні проблеми та ресурси є напрямом підвищення ефективності соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Соціальні аспекти включають роботу з житловими проблемами; ресоціалізація; робота з кадрами, у тому числі через громадські організації; різноманітні форми та методи соціально-психологічної допомоги, зусилля щодо соціально-культурної інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Слід виділити методологічний аспект соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, тобто методологію та моніторинг для визначення їх потреб. Правові аспекти включають правову допомогу внутрішньо переміщеним особам; удосконалення нормативно-правової бази, уточнення механізмів і процедур соціального захисту (пенсії та інші виплати, пільги тощо); удосконалення прав внутрішньо переміщених осіб; наближення вітчизняної нормативно-правової бази щодо захисту ВПО до міжнародних стандартів, зокрема – вимог інституцій ЄС та Ради Європи [40].

Економічний вимір підтримки внутрішньо переміщених осіб охоплює широкий спектр питань, починаючи від забезпечення гідної оплати їхньої праці та надання можливостей для професійної орієнтації та подальшого працевлаштування, і закінчуючи стимулюванням розвитку їхнього підприємницького потенціалу. Не менш важливим аспектом є раціональне та прозоре управління фінансовими ресурсами та іншими формами допомоги, що надаються ВПО. Окремої уваги заслуговує розробка ефективних механізмів для оптимального використання гуманітарної допомоги, яка надходить як від вітчизняних, так і від міжнародних донорів, з метою забезпечення її цільового спрямування та максимального позитивного впливу [27].

У контексті динамічних змін, спричинених масовим переміщенням населення, в Україні відбувається процес переосмислення відносин між державою та внутрішньо переміщеними особами. Слід визнати, що для нашої країни явище внутрішнього переміщення є відносно новим, що об'єктивно ускладнює пошук миттєвих та вичерпних рішень усіх проблем, які постають перед цією категорією громадян [42].

У відповідь на нові виклики, в Україні було ініційовано створення спеціалізованих інституційних структур, покликаних забезпечити комплексний соціальний захист ВПО. Серед них варто відзначити Міжвідомчий координаційний штаб з питань внутрішньо переміщених осіб, а також Державну службу України у справах Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та тимчасово переміщених осіб, на яку покладено ключові функції у сфері захисту прав та інтересів ВПО [42].

Незважаючи на вжиті заходи, низка проблемних питань залишається актуальною. До них належать недосконалість інституційного забезпечення, відсутність уніфікованих стандартів у роботі з внутрішньо переміщеними особами, обмеженість можливостей для задоволення їхніх нагальних соціальних потреб у місцях тимчасового проживання, складна ситуація на ринку праці, а також недостатня узгодженість дій та програм між

державними органами та волонтерськими організаціями, які активно залучені до підтримки ВПО. Окремо експертне середовище вказує на проблему недовіри, яка нерідко виникає між внутрішньо переміщеними особами та державними установами [6].

Попри наявні складнощі, держава демонструє прагнення до системного вирішення соціальних проблем ВПО шляхом вдосконалення законодавчої бази. Протягом 2014-2018 років було внесено значні зміни до законодавства, зокрема щодо визначення кола осіб, які можуть отримати статус ВПО, удосконалено процедури реєстрації, спрощено трудові відносини для внутрішньо переміщених осіб. Водночас залишаються невирішеними питання обліку дітей ВПО, які прибули без супроводу дорослих, а також оптимізації форм отримання соціальних виплат [2].

Масове прибуття ВПО суттєво вплинуло на територіальні громади України, зумовивши розширення повноважень органів місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [12]. Цей закон визначає статус ВПО та окреслює ключові повноваження місцевої влади у сфері їхньої підтримки, включаючи інформування державних адміністрацій про наявні місця тимчасового проживання та їхній стан, забезпечення тимчасового безоплатного проживання у комунальних житлових приміщеннях (за умови оплати комунальних послуг), прийняття рішень щодо надання земельних ділянок з комунальної власності, сприяння у переміщенні майна при поверненні додому, надання медичної допомоги у державних закладах охорони здоров'я та забезпечення влаштування дітей до дитячих садків та шкіл комунальної власності [12].

Представники місцевого самоврядування зазначають, що найчастішими питаннями, з якими звертаються переселенці, є надання довідки про реєстрацію ВПО та отримання матеріальної допомоги протягом перших шести місяців. Однією з ключових проблем для місцевої влади є нестача

кваліфікованих кадрів. Крім того, часто бракує ресурсів для належного облаштування приміщень, призначених для надання допомоги ВПО [2].

У період пікового навантаження, що припав на кінець 2014 року, відділи соціальної допомоги відчували гостру нестачу працівників. Процеси документообігу були неефективними, потребували модернізації та оптимізації організації праці, включаючи запровадження взаємозамінності працівників. Фіксувалися численні скарги ВПО на роботу представників органів місцевого самоврядування, які також вказували на відсутність повної інформації про кількість ВПО на їхніх територіях та випадки отримання соціальних виплат пенсіонерами, які фактично проживали на непідконтрольних уряду територіях [6].

Оцінки представників місцевого самоврядування свідчать про те, що першочерговими потребами ВПО залишаються забезпечення житлом та працевлаштування. Ще однією значною проблемою є складність процедури отримання земельних ділянок, які можуть бути виділені місцевими радами. Перевантаження роботою та рутинні завдання перешкоджають підвищенню обізнаності працівників місцевого самоврядування щодо змін у законодавстві, що зумовлює необхідність проведення юридичної підготовки як для самих ВПО, так і для посадових осіб, які безпосередньо з ними працюють [40].

На думку європейських експертів, вирішення існуючих соціальних проблем ВПО, навіть за умов обмежених ресурсів, є можливим шляхом застосування адміністративних та законодавчих заходів, а також шляхом перерозподілу наявних бюджетних коштів між різними рівнями виконавчої влади, місцевими органами влади та неурядовими організаціями з метою більш ефективного їхнього цільового використання [40].

Щодо забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, експерти констатують наявність системних перешкод у наданні їм безкоштовного тимчасового притулку. Однією з ключових проблем є побоювання представників місцевої влади, що пріоритетне вирішення житлових питань

на користь ВПО, наприклад, шляхом створення гуртожитків або виділення іншого житла, може спровокувати соціальну напругу та конфлікти з місцевим населенням. Ці побоювання є обґрунтованими, оскільки житлова проблема залишається надзвичайно гострою для всіх категорій населення в Україні. Особливо вразливими в цьому контексті є багатодітні сім'ї та матері-одиначки серед ВПО, які найчастіше стикаються з труднощами у пошуку прийняттого житла [40].

Аналізуючи міжнародний досвід у сфері підтримки іммігрантів, фахівці пропонують застосовувати більш гуманістичний та індивідуалізований підхід до розв'язання соціальних проблем. Цей підхід передбачає відмову від жорстких демографічних класифікацій на користь урахування різноманітних життєвих сценаріїв. Крім того, пропонується диференціювати процедури надання допомоги залежно від наявних можливостей та ресурсів приймаючих територій. Такий підхід відкриває нові перспективи для використання потенціалу сільської місцевості України, яка займає 90% території країни та має значні резерви для розселення ВПО, а також розвитку економічної та екологічної сфер [42].

Водночас слід визнати, що державна політика розвитку села протягом багатьох років аграрних реформ не змогла забезпечити належний рівень інженерної, соціальної, виробничої та культурної інфраструктури, що не відповідає потребам аграрного сектору, сільського населення та суспільства в цілому. Відсутність надійного транспортного сполучення поглиблює ізоляцію сільських громад, ускладнює зв'язок між селом і містом. Тривожною тенденцією є зменшення чисельності сільського населення та зникнення сіл – з 2000 року Україна втрачає в середньому близько 20 сіл щорічно. Значна частка житлового фонду в сільській місцевості (понад 10%) є нежитловою та часто потребує капітального ремонту або реконструкції [42].

Незважаючи на це, сільські території володіють значним земельним потенціалом для розселення ВПО. Йдеться про землі державного заповідного

фонду та землі запасу, які не були приватизовані в процесі земельної реформи. На сьогодні площа цих земель становить: заповідники – 2954,6 тис. га, державний земельний запас – 1066,8 тис. га. Найбільші площі таких земель зосереджені у великих сільських населених пунктах з населенням понад 500 осіб. Понад 80 сільських територіальних громад у Житомирській, Волинській, Львівській, Івано-Франківській та Черкаській областях мають значні площі земель запасу, а в інших громадах цей показник коливається від 50 до 70%. Приблизно 23% сільських територіальних громад лише у Волинській та Хмельницькій областях мають близько 500 га земель запасу, а в семи областях (Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Одеській, Сумській, Черкаській та Чернігівській) від 12% до 17% громад володіють понад 500 га таких земель. Водночас значна частина територіальних громад у Запорізькій, Дніпропетровській, Полтавській, Івано-Франківській, Тернопільській, Миколаївській, Харківській, Херсонській та Чернігівській областях практично не мають земель запасу [40].

Крім того, сільські райони мають значний просторовий ресурс для нового житлового будівництва. Найбільша частка вільних площ під забудову спостерігається на заході України (Волинська область) та у трьох південних областях – Миколаївській, Херсонській та Запорізькій [27].

Однак внутрішньо переміщені особи частіше віддають перевагу міським поселенням, ніж сільським. Однією з головних перешкод є обмежені економічні можливості сільських територій, зокрема недостатня кількість робочих місць та низький рівень заробітної плати. Прибуття до сільських громад людей з різною професійною кваліфікацією, світоглядом та побутовими звичками стало для них певним економічним та соціокультурним викликом. У цих обставинах надзвичайно важливим є налагодження діалогу, пошук спільних інтересів та об'єднання навколо спільних цінностей. У багатьох регіонах України місцевим громадам та ВПО вдалося досягти взаєморозуміння та плідної співпраці, про що свідчать численні позитивні історії [4].

Важливу роль у налагодженні контактів та порозумінні відіграє зовнішня підтримка громад та мігрантів. Наприклад, західноукраїнський офіс Міжнародного фонду «Відродження» реалізує спеціальний проект «Рівні можливості», спрямований на підтримку ініціатив ВПО щодо започаткування власного бізнесу в сільській місцевості Західної України. Проект передбачає проведення практичних занять з ведення сільського господарства, а також навчальні поїздки до успішних фермерських господарств у Волинській, Тернопільській, Івано-Франківській, Закарпатській та Львівській областях для обміну досвідом та ознайомлення з інноваційними рішеннями. Координатор Фонду з питань імплементації мігрантів у сільські громади О. Дацаківська зазначає, що, попри початкове бажання більшості мігрантів проживати в містах, програма «Рівні можливості» викликала значний інтерес до сільськогосподарської діяльності та проживання в сільській місцевості, що приносить користь як сім'ям переселенців, так і приймаючим громадам [2].

На місцевому рівні, в сільських радах, які стали прихистком для внутрішньо переміщених осіб, спостерігаються дві основні моделі їхньої інтеграції: індивідуальне розселення сімей ВПО безпосередньо в існуючих сільських громадах та організоване групове переселення з формуванням окремих компактних поселень у межах діючих населених пунктів. Вибір тієї чи іншої моделі є результатом спільної творчої діяльності та взаємної домовленості між сільськими громадами та самими внутрішньо переміщеними особами, що підкреслює важливість партисипативного підходу [20].

Важливо усвідомлювати, що навіть після завершення активної фази конфлікту значна частина ВПО може віддати перевагу інтеграції на нових місцях проживання, вважаючи їх своїм новим домом. З огляду на це, проблема внутрішнього переміщення не є суто тимчасовою, і успішні стратегії підтримки повинні обов'язково включати заходи, спрямовані на довгострокову місцеву інтеграцію. Оскільки більшість країн, що приймають значну кількість ВПО, належать до країн з обмеженими економічними

ресурсами, зусилля часто концентруються на задоволенні нагальних короткострокових потреб мігрантів, що може призводити до недостатнього фінансування довгострокових інтеграційних ініціатив. У цьому контексті особливого значення набуває розуміння ключових факторів соціальної інтеграції ВПО в умовах дефіциту ресурсів. Важливо пам'ятати, що внутрішньо переміщені особи володіють різноманітними навичками та досвідом, які можуть бути цінними для приймаючих громад і, при ефективному використанні, стати міцним підґрунтям для їхньої успішної інтеграції [6].

Одним з важливих чинників інтеграції в нові соціальні середовища є соціальний капітал, який виступає джерелом соціальних зв'язків та підтримки. Його сутність полягає в розгалужених мережах формальних та неформальних відносин, які здатні забезпечити необхідну соціальну підтримку. Для бідних та вразливих груп ВПО соціальний капітал може частково компенсувати нестачу інших матеріальних ресурсів, надаючи відчуття причетності до громади та спонукаючи до активнішої взаємодії з місцевими жителями. Соціальний капітал, як джерело емоційної та практичної підтримки, є важливим фактором збереження здоров'я та загального благополуччя особистості. Неформальні мережі відіграють значну роль у отриманні доступу до кредитів, страхування, допомоги у догляді за дітьми та пошуку роботи. Для успішної місцевої інтеграції внутрішньо переміщених осіб вкрай важливо сприяти створенню нових соціальних мереж у приймаючих громадах, одночасно підтримуючи соціальні зв'язки, які існували у них до моменту вимушеного переселення [4].

Слід підкреслити, що внутрішньо переміщені особи перестали бути лише об'єктом гуманітарної допомоги, а стали повноправними учасниками процесу розробки державної політики у сфері захисту прав та свобод мігрантів. Місцеві громади накопичують цінний практичний досвід у цій сфері. Водночас існують певні труднощі, пов'язані з моніторингом та комплексною оцінкою потреб мігрантів. Наразі фіксація потреб ВПО

відбувається переважно на етапі первинного звернення до Міністерства праці та соціального захисту населення, що ускладнює для місцевих органів влади отримання актуальної інформації про динаміку їхніх потреб. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба у запровадженні системи постійного моніторингу та оцінки потреб внутрішньо переміщених осіб за участі кваліфікованих фахівців [14].

Проблема працевлаштування внутрішньо переміщених осіб може бути вирішена шляхом застосування двох основних підходів. Перший передбачає надання роботодавцям, які працевлаштовують ВПО, додаткових стимулів, таких як грошова компенсація заробітної плати та сприяння у перепідготовці працівників. Другий підхід полягає у наданні самим ВПО права на безкоштовну перепідготовку, здобуття нової спеціальності та підвищення кваліфікації, що має суттєво вплинути на зниження рівня безробіття серед цієї категорії населення [38].

Актуальним завданням для місцевої влади залишається питання ефективної інтеграції та адаптації ВПО у приймаючих громадах. Одним з ключових критеріїв успішної адаптації є досягнення соціальної злагоди та соціального спокою в громаді [22].

Інформаційне забезпечення системи соціального захисту потребує створення дієвої системи соціального моніторингу, яка б дозволяла на основі зібраних даних формувати обґрунтовані рекомендації щодо запобігання або мінімізації потенційних соціальних загроз. Крім того, існує нагальна потреба у вдосконаленні статистичної звітності у соціальній сфері відповідно до міжнародних стандартів та критеріїв соціального забезпечення [6].

Наукове забезпечення розвитку соціального захисту передбачає активне використання в практиці державного управління результатів наукових досліджень у сфері соціального забезпечення, розробку конкурентоспроможних стратегій (концепцій) та програм соціального забезпечення, а також розробку ефективних методів оцінки якості та результативності соціального забезпечення [9].

Поява значної кількості внутрішньо переміщених осіб в Україні гостро окреслила нагальну потребу у розширенні доступу до кваліфікованої правової допомоги та суттєвому розвитку інституційної спроможності соціальних служб. Це включає в себе розширення їхньої структури та функціональних обов'язків, впровадження інноваційних видів, форм, методів та технологій соціальної роботи, спрямованих на надання якісних соціальних послуг. Ключовим також є підвищення рівня гнучкості державних соціальних інститутів, оптимізація координації їхньої діяльності між собою, а також налагодження ефективної співпраці з волонтерськими ініціативами та міжнародними організаціями, які відіграють важливу роль у підтримці ВПО. На тлі зростаючої кількості звернень та скарг ВПО до різних правозахисних організацій, питання забезпечення їхніх прав та законних інтересів набуває особливої актуальності [2].

Міжнародні експерти наполегливо рекомендують Україні привести положення Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів у повну відповідність до вимог міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права. Парламентська асамблея Ради Європи, у свою чергу, закликає українську владу до створення максимально сприятливих умов для повсякденного життя внутрішньо переміщених осіб, зокрема шляхом полегшення їхнього доступу до правосуддя. Це передбачає належне технічне оснащення та ефективне використання судів на підконтрольних уряду територіях, до яких було передано юрисдикцію з тимчасово непідконтрольних територій. Дієвий доступ до правосуддя є також важливим інструментом для забезпечення права ВПО на компенсацію завданої їм шкоди. Крім того, це є одним із ключових механізмів притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні міжнародних злочинів [3].

На думку європейських фахівців, ратифікація відповідних міжнародних договорів надасть Україні потужну міжнародну підтримку у процесі розробки національного законодавства та створенні необхідних умов для ефективного переслідування воєнних злочинів, геноциду та злочинів проти

людяності. Одночасно з цим, стандарти правосуддя будуть приведені у відповідність до загальновизнаних принципів справедливого, ефективного та незалежного судового розгляду, оскільки розслідування злочинів, судові процеси та діяльність працівників судових органів самі встановлюють високі стандарти правосуддя у справах про тяжкі злочини. Розслідування та судове переслідування є невід'ємною частиною глобальних зусиль, спрямованих на припинення геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, факти яких, на жаль, є досить поширеними. Міжнародний кримінальний суд вже має прецеденти успішного переслідування високопоставлених осіб, винних у насильстві, винесення перших обвинувальних вироків та забезпечення відшкодування збитків тисячам потерпілих. Взаємодія між міжнародним та національним правом значно спрощує процес прийняття рішень національними судами, опираючись на практику міжнародних судових інституцій, а в окремих випадках передбачає здійснення правосуддя безпосередньо на основі норм міжнародного, а не національного права [6].

Таким чином, аналіз світового та вітчизняного досвіду у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб переконливо свідчить про надзвичайну широту та багатогранність проблем, з якими стикається ця категорія населення. Ці проблеми охоплюють усі вікові та соціальні групи і стосуються практично всіх аспектів їхнього життя – від нагальних побутових потреб до складних питань соціокультурної адаптації. Кожна з цих груп має свої специфічні потреби та ризики, які необхідно ретельно враховувати при розробці та реалізації ефективних заходів соціального захисту [21].

Водночас слід брати до уваги значну неоднорідність потенціалу приймаючих територій. Якщо більш соціально активні та економічно успішні ВПО часто обирають для проживання столицю або великі міста з розвиненим ринком праці, їхні шляхи адаптації та потенційні соціальні загрози суттєво відрізняються від досвіду тих ВПО, які вирішують оселитися в сільській місцевості. Сільські території, попри наявний потенціал для розміщення значної кількості переселенців, часто потребують більш комплексної та

цілеспрямованої підтримки у питаннях їхнього розселення та інтеграції в нові соціальні спільноти [40].

Потенціал сільської місцевості та сільських громад характеризується складною сукупністю як позитивних, так і негативних тенденцій. З одного боку, сільські райони зазнали значних втрат та руйнувань, включаючи скорочення можливостей працевлаштування, погіршення соціально-економічних та екологічних умов, а також недостатній розвиток технічної інфраструктури. Просторова та соціальна ізольованість сільських громад ускладнює їхню адаптацію до мінливих умов економічного та політичного життя, обмежуючи можливості подолання бідності. З іншого боку, сільському населенню притаманні глибоко вкорінені традиції колективізму, відкритість до спілкування, готовність до співчуття та підтримки тих, хто опинився у складній життєвій ситуації. Ці якості сприяють створенню більш сприятливої атмосфери та соціально-психологічних умов для адаптації внутрішньо переміщених осіб. Водночас органи місцевої влади часто відчують брак необхідних ресурсів для надання всебічної допомоги мігрантам у їхній інтеграції в сільське середовище. Найбільш ефективною є допомога у тих сферах, де зусилля державних органів вдало поєднуються з активною участю громадських, волонтерських та благодійних організацій, а також із залученням коштів донорів та проектів технічної допомоги. У цьому контексті особливої ваги набуває необхідність розвитку розгалуженої мережі соціальних служб, орієнтованих на задоволення специфічних потреб внутрішньо переміщених осіб [14].

Ефективні механізми соціальної підтримки мають базуватися на глибокому розумінні різноманітних потреб ВПО, які варіюються залежно від їхнього віку, статі, стану здоров'я, соціального статусу, професійної кваліфікації та попереднього досвіду. Це передбачає запровадження диференційованих підходів до надання допомоги, врахування індивідуальних життєвих обставин та забезпечення доступу до якісних та своєчасних соціальних послуг [33].

Одним із ключових аспектів розвитку ефективних механізмів соціальної підтримки є забезпечення належного рівня матеріальної допомоги ВПО, включаючи виплати на проживання, компенсацію за втрачене майно (у перспективі) та інші види фінансової підтримки, спрямовані на задоволення їхніх базових потреб. Важливим є також забезпечення доступу до тимчасового та постійного житла, медичних послуг, освіти, працевлаштування та професійної перепідготовки [40].

Особливої уваги потребує психологічна підтримка ВПО, які пережили травматичні події, пов'язані з війною та вимушеним переміщенням. Розвиток мережі кваліфікованих психологів та психотерапевтів, а також впровадження програм психологічної реабілітації є важливим елементом забезпечення їхнього емоційного благополуччя та сприяння подальшій соціальній адаптації [40].

Ефективна соціальна підтримка ВПО неможлива без налагодженої координації зусиль усіх зацікавлених сторін – державних органів влади на всіх рівнях, органів місцевого самоврядування, міжнародних організацій, громадського сектору та волонтерських ініціатив. Створення дієвих механізмів міжвідомчої взаємодії, обміну інформацією та спільного планування є запорукою надання комплексної та своєчасної допомоги.

Важливим елементом є також залучення самих ВПО до процесу розробки та реалізації програм соціальної підтримки. Їхній безпосередній досвід та розуміння власних потреб є цінним ресурсом для створення більш ефективних та адресних механізмів допомоги [40].

На період 2022-2025 років пріоритетними напрямками розвитку ефективних механізмів соціальної підтримки ВПО мають стати:

- оперативне реагування на нагальні гуманітарні потреби: Забезпечення своєчасного надання базової допомоги у вигляді харчування, одягу, медикаментів та тимчасового житла;

- забезпечення стабільного фінансового підтримки: Впровадження прозорих та справедливих механізмів надання щомісячної грошової допомоги та інших видів матеріальної підтримки;
- сприяння у вирішенні житлових питань: Розробка та реалізація програм забезпечення тимчасовим та постійним житлом, включаючи використання наявного житлового фонду, будівництво нового житла та надання пільгових умов для придбання житла;
- забезпечення доступу до якісних медичних послуг: Оптимізація системи медичного примбслуговування ВПО, забезпечення безоплатного доступу до необхідних медичних препаратів та лікування;
- сприяння працевлаштуванню та професійній перепідготовці: Розробка та реалізація програм підтримки зайнятості ВПО, включаючи надання грантів на започаткування власного бізнесу, організацію професійного навчання та перекваліфікації;
- надання комплексної психологічної підтримки: Розширення мережі психологічних служб, впровадження програм психологічної допомоги та реабілітації для ВПО, які постраждали від травматичних подій;
- сприяння соціальній інтеграції: Реалізація програм, спрямованих на налагодження контактів між ВПО та місцевими громадами, підтримку культурних та освітніх ініціатив, сприяння участі ВПО у житті приймаючих громад;
- посилення правового захисту: Забезпечення доступу ВПО до безоплатної правової допомоги, сприяння у відновленні втрачених документів та захисті їхніх прав та законних інтересів;
- оптимізація системи обліку та моніторингу потреб ВПО: Створення єдиної інформаційної бази даних ВПО, проведення регулярного моніторингу їхніх потреб та оцінки ефективності наданої допомоги;
- забезпечення прозорості та підзвітності: Впровадження механізмів контролю за використанням коштів, спрямованих на підтримку ВПО, та забезпечення прозорості у процесі надання допомоги [5].

Реалізація цих пріоритетних напрямів потребує консолідованих зусиль усіх гілок влади, активної участі громадського суспільства та підтримки міжнародних партнерів. Створення ефективних механізмів соціальної підтримки ВПО є не лише гуманітарним імперативом, але й важливим кроком на шляху до зміцнення соціальної згуртованості та забезпечення сталого розвитку України в умовах триваючої війни та її наслідків [2].

Масштабність вимушеного переміщення населення в Україні є безпрецедентною для Європи з часів завершення Другої світової війни, сягаючи рівнів 1943 року. Відсутність чітких перспектив щодо швидкого припинення збройного конфлікту та відновлення повного контролю держави над усією територією країни створює високу ймовірність подальшого зростання внутрішньої міграції населення [22].

Основні виклики, що супроводжують це вимушене переміщення, проявляються у значному збільшенні навантаження на локальні ринки праці, гострих проблемах із забезпеченням житлом, працевлаштуванням, доступом до якісного медичного медичнебслуговування, необхідністю психологічної реабілітації, забезпеченням доступу до освіти на всіх рівнях, а також питаннях культурної та соціальної реінтеграції переміщених осіб у нових громадах [22].

Уряд України, волонтерські ініціативи, благодійні організації та окремі небайдужі громадяни докладають значних зусиль для розв'язання нагальних проблем вимушено переміщених осіб. Однак реалізація окремих термінових заходів та приватних ініціатив, попри їхню важливість, не має достатнього потенціалу для забезпечення комплексної та системної підтримки внутрішньої міграції населення з тимчасово невідконтрольних Україні територій у середньостроковій перспективі [6].

Водночас масштабна вимушена внутрішня міграція населення несе в собі значний позитивний потенціал для соціально-економічного та гуманітарного розвитку України в середньо- та довгостроковій перспективі. Цей потенціал пов'язаний зі структурними зрушеннями в економіці, зміною

існуючих схем розселення та необхідністю розвитку інфраструктури, формуванням якісно нового людського потенціалу, а також поглибленням соціальної, культурної та національної інтеграції українського суспільства. Досягнення цих стратегічних цілей цілком відповідає обраному Україною курсу на європейську інтеграцію, зафіксованому в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [40].

Для подолання негативних наслідків та повної реалізації позитивного потенціалу, пов'язаного з вимушеною внутрішньою міграцією населення, необхідна концентрація всіх наявних національних ресурсів та залучення значної міжнародної донорської допомоги [41].

Залучення міжнародної донорської допомоги вимагає від держави надання урядових гарантій стабільності законодавства у сфері захисту іноземних інвестицій та оподаткування, створення ефективних та прозорих механізмів отримання цієї допомоги за всіма доступними каналами – на державному, регіональному рівнях, рівнях місцевих громад та неурядових організацій. Не менш важливим є запровадження системи соціальної звітності щодо використання отриманих коштів за активної участі триманий інститутів громадянського суспільства [41].

З огляду на викладене, доцільно розглянути низку рекомендацій, що визначають пріоритетні напрями дій та інвестицій, спрямованих на подолання негативних наслідків та повну реалізацію позитивного потенціалу вимушеної внутрішньої міграції населення в Україні [40].

У максимально стислі терміни розробити та розпочати практичну реалізацію:

- державної стратегії глибоких змін у структурі національної економіки, існуючих схемах розселення населення, пріоритетах розміщення критично важливої інфраструктури, засадах формування якісно нового людського потенціалу та принципах інтеграції українського суспільства;
- комплексних регіональних і територіальних програм сталого розвитку.

Активно стимулювати створення нових робочих місць:

- на контрольованих Україною територіях окупованих областей, що сприятиме їхньому відновленню та економічному зростанню;
- у прикордонних з окупованими областями регіонах, що зміцнить їхню економічну стійкість;
- в інших регіонах України, що забезпечить рівномірний економічний розвиток країни [6].

Запровадити тимчасові податкові канікули для власників малого та середнього бізнесу, які були змушені переселитися з тимчасово неконтрольованих територій до інших регіонів країни та відновлюють свою підприємницьку діяльність, створюючи нові робочі місця для себе та інших громадян [2].

Забезпечити створення широких можливостей для проведення професійної перепідготовки внутрішньо переміщених осіб на базі державних центрів зайнятості з обов'язковим урахуванням промислової специфіки регіону їхнього фактичного перебування та актуальних потреб місцевого ринку праці [5].

Визначити наступні основні умови для ефективної професійної перепідготовки:

- врахування суміжності попередньої професії внутрішньо переміщеної особи та її майбутньої професійної орієнтації для забезпечення ефективності навчання;
- чітка орієнтація навчальних програм на регіональну економічну специфіку та нагальні потреби місцевого ринку праці;
- надання реальних гарантій працевлаштування після успішного завершення програми професійної перепідготовки [22].

На базі діючих центрів зайнятості впровадити інтенсивні курси швидкої підготовки до започаткування підприємницької діяльності для внутрішньо переміщених осіб, насамперед у таких перспективних напрямках, як будівництво індивідуальних житлових будинків, впровадження

енергозберігаючих технологій, модернізація об'єктів інфраструктури тощо [37].

Забезпечити ефективний горизонтальний взаємозв'язок між регіональними центрами зайнятості з метою надання внутрішньо переміщеним особам ширшого спектру можливостей для працевлаштування в різних регіонах країни.

- активно використовувати співробітниками центрів зайнятості загальнодержавні бази вакансій інших областей, враховуючи кількість внутрішніх переселенців у кожному регіоні, для надання актуальних пропозицій громадянам та зменшення надмірного навантаження на ринки праці окремих областей та населених пунктів.

- створити привабливі умови для працевлаштування внутрішньо переміщених осіб у областях, відмінних від їхнього поточного місця проживання, включаючи компенсацію витрат на проїзд, забезпечення тимчасовим житлом на базі гуртожитків, державних готелів, хостелів та приватного житла, а також запровадження гнучкого графіка роботи, зокрема за вахтовим методом [26].

- провести глибокий аналіз можливостей проживання внутрішньо переміщених осіб у сільській місцевості та розробити ефективні стратегії аналітичного працевлаштування в сільській економіці. При цьому обов'язково забезпечити комплексний підхід аналізу розвитку всієї необхідної інфраструктури в сільських громадах [22];

- детально вивчити можливості створення нових робочих місць для вимушено переміщених осіб на умовах міні-вахти (тривалістю 1–2 доби на тиждень) з можливістю проживання у приміській зоні, містах-супутниках або на територіях сусідніх областей [33];

- надавати цільову фінансову допомогу безробітним вимушено переміщеним особам, які виявляють бажання започаткувати власну справу на території їхнього тимчасового проживання;

- суттєво спростити існуючі процедури створення підприємств з іноземними інвестиціями, інноваційних технопарків, бізнес-інкубаторів, вільних економічних зон та інших інструментів економічного розвитку;
- ретельно вивчити позитивний досвід та активно популяризувати різні форми взаємодопомоги на рівні місцевих громад, засновані на принципах безоплатного або бартерного надання різноманітних послуг;
- створити загальнодержавний реєстр об'єктів нерухомості, придатних для проживання (включаючи покинуті житлові будинки, об'єкти колишніх військових містечок, можливості для будівництва котеджних містечок тощо), та розробити ефективні моделі надання цього житла в оренду або у власність вимушено переміщеним особам на пільгових умовах;
- створити достатній соціальний житловий фонд у великих містах (включаючи гуртожитки різного типу, виділення квот у новобудовах тощо) для надання в оренду вимушено переміщеним особам на пільгових умовах;
- запровадити програми відродження знелюднених сіл у регіонах, що безпосередньо межують з тимчасово окупованими територіями, пропонуючи ВПО пільгові умови для переселення та ведення господарства;
- забезпечити відновлення занедбаних військових містечок та їхнє облаштування для забезпечення тимчасового проживання вимушено переміщених осіб;
- ініціювати будівництво котеджних містечок з використанням модульних будинків для забезпечення тимчасового проживання значної кількості вимушено переміщених осіб;
- надавати вимушено переміщеним особам земельні ділянки для індивідуального житлового будівництва на пільгових умовах;
- забезпечити можливість тимчасового розміщення вимушено переміщених осіб для проживання в офісних приміщеннях, санаторно-оздоровчих закладах, дитячих закладах оздоровлення та відпочинку, створити належні умови для їхнього проживання в зимовий період та

оперативно вирішити питання оплати комунальних послуг за тарифами для побутових споживачів;

- обов’язково передбачити проведення комплексної оцінки якості живанфраструктури в місцях компактного розміщення ВПО, враховуючи наявність та доступність транспортного сполучення з лікувально-профілактичними установами, освітніми закладами, фінансовими установами тощо [14].

У межах Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, в інші регіони України, передбачити спеціальні заходи щодо впровадження технологій швидкого будівництва з використанням місцевих будівельних матеріалів та активного залучення самих ВПО до процесу самостійного будівництва житла [22].

Медична допомога і психологічна адаптація вимушено переміщених осіб:

- забезпечити повний та безперешкодний доступ вимушено переміщених осіб до необхідних лікарських засобів та усіх видів медичних послуг нарівні з іншими громадянами України;

- надавати комплексні послуги із соціального консультування, психологічної адаптації та всебічної підтримки вимушено переміщених осіб. Забезпечити особливий захист найбільш вразливих категорій ВПО, включаючи осіб з інвалідністю, хронічними захворюваннями, дітей та вагітних жінок;

- залучення на партнерських і волонтерських засадах психологівконсультантів і психотерапевтів приватної практики, в тому числі через співробітництво з професійними асоціаціями і міжнародними організаціями. Розширення доступу до медичної допомоги у сільській місцевості за рахунок працевлаштування на посаду сільських фельдшерів внутрішньо переміщених осіб із відповідною медичною освітою [37].

3.2. Система моніторингу та оцінка ефективності соціальної підтримки ВПО (2022-2025 рр.)

Створення комплексної та дієвої системи моніторингу та оцінки ефективності соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб (ВПО) на період 2022-2025 років є нагальною потребою, зумовленою триваючою кризою внутрішнього переміщення в Україні. Така система є ключовим інструментом для забезпечення належного рівня підзвітності, прозорості та результативності усіх вжитих заходів, спрямованих на підтримку цієї вразливої категорії населення. Її основна мета полягає у наданні об'єктивної та своєчасної інформації для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, своєчасного коригування існуючих програм та розробки більш дієвих і адресних стратегій соціальної підтримки ВПО у майбутньому [2].

Ефективна система моніторингу та оцінки повинна охоплювати широкий спектр аспектів, що відображають як процес надання допомоги, так і її безпосередній вплив на життя ВПО. Це передбачає розробку чіткої та всеїсєвної методології, яка включатиме визначення ключових критеріїв та індикаторів ефективності для кожного напрямку соціальної підтримки. До таких напрямів належать, зокрема, забезпечення житлом, працевлаштування, надання медичної та психологічної допомоги, забезпечення доступу до освіти, сприяння соціальній інтеграції та правовий захист [2].

Для кожного з визначених напрямів необхідно розробити конкретні, вимірювані, досяжні, релевантні та обмежені в часі (SMART) критерії та індикатори. Наприклад, оцінка ефективності програми забезпечення житлом може базуватися на таких індикаторах, як кількість ВПО, забезпечених різними типами житла (тимчасовим, соціальним, постійним), якість наданого житла, рівень задоволеності ВПО умовами проживання, а також кількість ВПО, які змогли придбати власне житло за сприяння державних програм. У сфері працевлаштування ключовими індикаторами можуть бути кількість працевлаштованих ВПО, рівень їхньої середньої заробітної плати,

стабільність зайнятості та рівень відповідності отриманої роботи їхній попередній кваліфікації та досвіду [25].

Важливим елементом системи є налагодження регулярного та систематичного збору даних з різноманітних джерел. До них належать адміністративні дані профільних державних органів (Міністерства соціальної політики, Державної служби зайнятості, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти і науки, Державної міграційної служби тощо), дані органів місцевого самоврядування, інформація, що надається міжнародними та громадськими організаціями, які активно працюють з ВПО, а також первинні дані, отримані безпосередньо від самих внутрішньо переміщених осіб шляхом проведення регулярних опитувань, анкетувань, фокус-груп та глибинних інтерв'ю. При цьому особливу увагу необхідно приділяти забезпеченню конфіденційності та захисту персональних даних ВПО відповідно до чинного законодавства [25].

Зібрані дані повинні підлягати ретельному аналізу та обробці з використанням сучасних статистичних методів та інструментів. Це дозволить виявляти ключові тенденції, закономірності, існуючі проблемні зони та оцінювати динаміку змін у становищі ВПО протягом досліджуваного періоду. На основі проведеного аналізу здійснюватиметься комплексна оцінка ефективності реалізованих програм та окремих заходів соціальної підтримки. Важливо враховувати не лише кількісні показники (наприклад, обсяги наданої допомоги, кількість охоплених осіб), але й якісні аспекти, такі як рівень задоволеності ВПО отриманою підтримкою, її вплив на їхнє фізичне та психологічне самопочуття, рівень соціальної інтеграції в приймаючих громадах та ступінь досягнення самостійності та самозабезпечення [20].

Результати моніторингу та оцінки повинні бути своєчасно та у доступній формі представлені у вигляді звітів для відповідних органів державної влади на всіх рівнях, міжнародних партнерів, громадських організацій та широкої громадськості. Забезпечення прозорості та

відкритості інформації є важливим фактором для підвищення рівня довіри до системи соціальної підтримки ВПО та сприяння конструктивному діалогу між усіма зацікавленими сторонами [22].

Ключовим елементом системи моніторингу та оцінки є обов'язкове використання отриманих результатів для подальшого вдосконалення державної політики у сфері підтримки ВПО. Це передбачає коригування існуючих програм, розробку нових, більш ефективних та адресних підходів, а також прийняття обґрунтованих управлінських рішень на основі фактичних даних та виявлених потреб [25].

Для забезпечення ефективного функціонування системи моніторингу та оцінки необхідно створити належне законодавче та нормативно-правове забезпечення, зміцнити інституційну спроможність відповідних органів, налагодити ефективну міжвідомчу координацію, активно залучати представників громадського суспільства та міжнародних експертів, а також забезпечити регулярне оновлення та адаптацію системи до мінливих потреб та контексту [6].

Впровадження надійної та дієвої системи моніторингу та оцінки ефективності соціальної підтримки ВПО протягом 2022-2025 років є запорукою забезпечення адресності, ефективності, прозорості та підзвітності державної політики у цій надзвичайно важливій гуманітарній сфері, сприятиме більш раціональному використанню наявних ресурсів та, найголовніше, покращенню якості життя та інтеграції внутрішньо переміщених осіб в українське суспільство [3].

Значна частина зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб, особливо з Луганської та Донецької областей, належить до пенсійного віку, що робить їх більш вразливими та такими, що потребують особливого соціального захисту. Українське законодавство, зокрема Закон України «Про пенсійне страхування» та Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», гарантує право громадян на державне пенсійне страхування за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в

інших передбачених випадках, а також поширює це право на іноземців та осіб без громадянства, які проживають в Україні, на умовах, визначених законом або міжнародними угодами. Однак, наразі існують певні правові складнощі, що ускладнюють реалізацію пенсійних прав ВПО [6].

З метою врегулювання цього питання та забезпечення рівного доступу до пенсійного забезпечення для всіх громадян України, незалежно від їхнього місця проживання чи статусу ВПО, у Верховній Раді України зареєстровано законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо права на призначення пенсії певним категоріям громадян». Цей законопроект спрямований на усунення існуючих бар'єрів, зокрема шляхом скасування трирічного обмеження на отримання незатребуваної пенсії, встановлення особливого порядку отримання пенсії для осіб, які залишаються на непідконтрольній території, та скасування вимоги щодо надання паперових документів для осіб, які були змушені покинути свої домівки через форс-мажорні обставини або порушення прав людини. Законопроектом також пропонується внести зміни до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», зокрема передбачити неможливість відмови у видачі пенсії у разі неможливості перевірки документів, здійснення розрахунку пенсії на підставі даних, наявних у реєстрі застрахованих осіб, та визначення права й механізму отримання пенсій для осіб, які проживають на територіях, де органи державної влади тимчасово не здійснюють своїх повноважень, а також у населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення [5].

Усунення залежності пенсійних виплат від факту реєстрації особи як ВПО, схвалення законопроектів, що дозволять жителям непідконтрольних територій отримувати пенсії без обов'язкової реєстрації ВПО (з можливістю отримання коштів в українських банках на підконтрольній території), продовження виплати пенсій усім особам незалежно від їхнього фактичного місця проживання, а також надання доступу до пенсій особам, які не мають можливості покинути непідконтрольну Уряду територію, шляхом

запровадження механізму нотаріально засвідченої довіреності для отримання пенсії родичами, є важливими кроками для забезпечення рівних прав громадян на пенсійне забезпечення. Прийняття законопроекту № 6692 «Про внесення змін до деяких законів України щодо права на отримання пенсій для окремих категорій громадян»[36] має створити рівні умови доступу до пенсій для всіх громадян України, незалежно від їхнього статусу чи місця проживання [36].

Для забезпечення соціальної підтримки сімей та окремих внутрішньо переміщених осіб Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття вартості проживання, у тому числі житлово-комунальних послуг», фінансування якої було передбачено у державному бюджеті України на 2016-2020 роки. З 2017 року Уряд України утримав збільшив розмір цієї допомоги для окремих категорій громадян, зокрема для дітей-інвалідів з числа ВПО та для воїнів-ВПО, які захищають незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України в зоні АТО, та членів їхніх сімей. Також було збільшено розміри допомоги для інвалідів I та II груп та встановлено максимальний розмір загальної суми матеріальної допомоги для сімей, до складу яких входять інваліди або діти-інваліди. Крім того, постановою Кабінету Міністрів України було розширено коло ВПО, які мають право на отримання фінансової допомоги, шляхом збільшення граничної суми коштів, доступних членам сімей ВПО на їхньому депозитному банківському рахунку. Ці заходи є важливим кроком у забезпеченні соціального захисту найбільш вразливих категорій внутрішньо переміщених осіб [38].

3.3. Розвиток соціального підприємства та самозайнятості ВПО (2022-2025 рр.)

Розвиток соціального підприємництва та підтримка самозайнятості серед внутрішньо переміщених осіб (ВПО) протягом 2022-2025 років є

важливим стратегічним напрямом для забезпечення їхньої економічної стійкості, сприяння інтеграції в приймаючі громади та розв'язання соціальних проблем, спричинених вимушеним переміщенням. В умовах обмежених можливостей традиційного працевлаштування, особливо в сільській місцевості та невеликих містах, соціальне підприємництво, що поєднує бізнес-підхід із соціальною місією та має значний потенціал для вирішення конкретних проблем ВПО та приймаючих громад, а також самозайнятість, яка надає ВПО гнучкість у виборі виду діяльності та можливість самостійно контролювати свій дохід, можуть стати ефективними інструментами для створення джерел доходу, реалізації професійного потенціалу та відновлення самоповаги ВПО [25].

Стратегія розвитку соціального підприємництва та самозайнятості ВПО на період 2022-2025 років має базуватися на комплексному підході, що включає створення сприятливого нормативно-правового середовища шляхом спрощення процедур реєстрації та ведення соціального бізнесу та самозайнятості для ВПО, розробки та впровадження законодавчих ініціатив, що визначають поняття «соціальне підприємство» та передбачають спеціальні механізми підтримки, а також адаптації існуючих державних програм підтримки малого та середнього підприємництва для врахування специфічних потреб ВПО та соціальних підприємств, заснованих ВПО. Важливим є забезпечення фінансової підтримки та доступу до ресурсів через надання грантів та пільгових кредитів, створення спеціальних фондів підтримки соціального підприємництва ВПО, забезпечення доступу до мікрофінансування, сприяння участі соціальних підприємств ВПО у державних закупівлях та надання консультаційної підтримки у пошуку фінансування та підготовці бізнес-планів. Необхідним є також навчання та розвиток компетенцій шляхом організації спеціалізованих навчальних програм, тренінгів та семінарів, забезпечення доступу до менторської підтримки, створення онлайн-платформ з навчальними матеріалами та підтримка обміну досвідом. Інституційна підтримка та партнерство

передбачають створення мережі центрів підтримки соціального підприємництва ВПО, залучення органів місцевого самоврядування, активізацію співпраці з громадськими організаціями та міжнародними донорами, а також сприяння розвитку соціальної інфраструктури [19].

Для забезпечення успіху важлива популяризація та підтримка збуту через проведення інформаційних кампаній, створення онлайн-платформ та маркетплейсів, організацію ярмарків та сприяння налагодженню партнерських відносин між соціальними підприємствами ВПО та традиційним бізнесом. Реалізація цих напрямів потребує скоординованих зусиль усіх зацікавлених сторін та системного підходу, сприяючи економічній незалежності ВПО та позитивному соціальному впливу на приймаючі громади [20].

За даними дослідників, на даний час в країні існують та застосовуються три основні форми соціального підприємництва:

- некомерційні організації, що займаються підприємництвом у сфері своєї основної діяльності;
- некомерційні організації, які відкривають власні підприємства, частина доходів яких йде на фінансування їх соціальних програм;
- підприємства для людей з обмеженими можливостями: компанія звільняється від сплати податку на прибуток, якщо понад 50 % її співробітників – громадяни з обмеженими можливостями [6].

Головними суб'єктами вітчизняних соціальних підприємств є: громадська організація + фізична особа-підприємець – 28 % підприємств, громадська організація – 26 %, фізична особа підприємець – 15 %, ТОВ – 13 %, підприємство як об'єднання громадян – 13 %, благодійний фонд – 2,5 % та приватні підприємства – 2,5 % [42].

Згідно дослідження фонду «Євразія», близько 30 % українських соціальних підприємств є бізнес-організаціями, 60 % – неприбуткові організації і приблизно 10 % є поєднаннями неприбуткової організації і підприємства. Існують і певні регіональні особливості вибору організаційно-

правової форми СП: зокрема, для Донбасу – це підприємство-об'єднання громадян, для Житомирської області – неприбуткова організація, кооператив, підприємство об'єднання громадян та приватне підприємство, для АР Крим (в період до окупації) – громадське профспілкове об'єднання, кооператив, приватне підприємство та неприбуткова організація. Одним із факторів вибору тієї чи іншої організаційно-правової форми в Україні є податкове законодавство, яке, враховуючи специфіку таких підприємств, часто обумовлює зазначені вище їх організаційно-правові форми [6].

Чинники, що сприяють розвитку соціального підприємництва на рівні регіону [18].

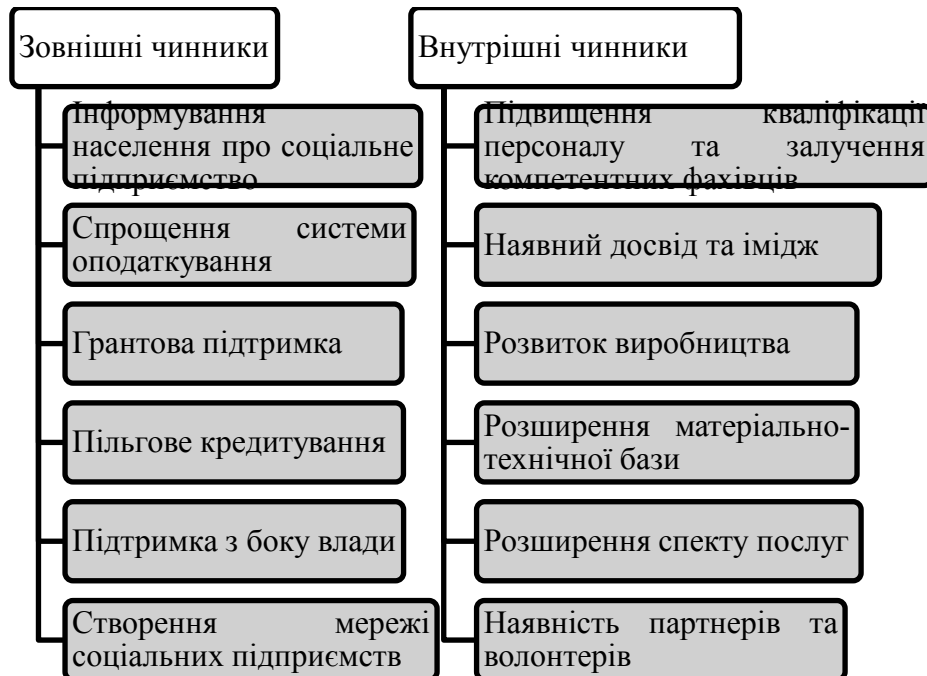

Рис. 3.1 Зовнішні та внутрішні чинники соціальної політики

Загалом, на думку експертів, ключем до успіху соціального підприємництва в Україні може стати розробка в державі національної стратегії розвитку соціального підприємництва, яка дозволила б скоординувати зусилля всіх зацікавлених сторін: підприємців, громадських організацій, донорських структур і держави. Важелем розвитку може стати і розробка концепцій стратегії розвитку соціального підприємництва у регіонах країни. Так, у Львівській області така концепція вже розроблена,

виділено фінансові ресурси для підтримки соціальних підприємців. На часі створення Львівського ресурсного центру, який займатиметься реалізацією ведення соціального підприємництва у різних інноваційних формах [34].

3.4. Перспективи розвитку соціального захисту ВПО в Україні.

Перспективи розвитку соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні на найближчі роки визначаються низкою ключових факторів, включаючи тривалість та інтенсивність збройного конфлікту, загальну соціально-економічну ситуацію в країні, наявність внутрішніх та зовнішніх ресурсів, а також політичну волю до розв'язання проблем ВПО. Враховуючи поточні реалії та прогнози, можна окреслити кілька важливих напрямів та перспектив розвитку системи соціального захисту ВПО в Україні [6].

Однією з ключових перспектив є поступовий перехід від короткострокової гуманітарної допомоги до більш сталих та довгострокових програм підтримки, спрямованих на інтеграцію ВПО в приймаючі громади та забезпечення їхньої економічної самостійності. Це передбачає розширення програм сприяння працевлаштуванню, професійній перепідготовці та підтримки підприємницьких ініціатив серед ВПО. Розвиток соціального підприємництва, як зазначалося раніше, відіграватиме важливу роль у створенні робочих місць та вирішенні соціальних проблем [31].

У сфері забезпечення житлом очікується поступове зменшення залежності від тимчасових притулків та перехід до більш сталих рішень, таких як пільгове кредитування, програми співфінансування придбання житла, розвиток соціального житлового фонду та використання механізмів державно-приватного партнерства. Важливим аспектом буде відновлення житлового фонду на звільнених територіях та надання підтримки ВПО для повернення до своїх домівок, за умови безпеки та наявності необхідної інфраструктури [25].

Перспективним напрямом є подальший розвиток системи надання соціальних послуг, орієнтованої на індивідуальні потреби ВПО. Це включає

розширення спектру психологічної підтримки, особливо для вразливих категорій, таких як діти, літні люди та особи з інвалідністю. Важливим є також забезпечення доступу до якісних медичних послуг та освітніх програм на всіх рівнях.

Очікується посилення ролі органів місцевого самоврядування у процесі соціального захисту та інтеграції ВПО. Децентралізація та передача більших повноважень на місцевий рівень сприятиме більш ефективному реагуванню на потреби ВПО в конкретних громадах та залученню місцевих ресурсів [25].

Важливою перспективою є активізація співпраці з міжнародними організаціями та донорами, які продовжують надавати значну фінансову та технічну допомогу Україні у вирішенні проблем ВПО. Залучення міжнародного досвіду та найкращих практик сприятиме підвищенню ефективності національної системи соціального захисту [6].

У сфері правового захисту очікується подальше вдосконалення законодавчої бази, спрямованої на забезпечення прав та свобод ВПО, спрощення адміністративних процедур та забезпечення доступу до правосуддя [2].

Ключовим елементом успішного розвитку соціального захисту ВПО є створення та ефективне функціонування комплексної системи моніторингу та оцінки, яка дозволить відстежувати результативність вжитих заходів, виявляти проблемні зони та вчасно коригувати політику. Забезпечення прозорості та підзвітності використання ресурсів також є важливим аспектом [2].

Зважаючи на триваючу невизначеність щодо термінів завершення конфлікту, підвищення стійкості системи соціального захисту до потенційних нових хвиль внутрішнього переміщення та зростання потреб залишатиметься пріоритетним завданням. Це передбачає створення резервів ресурсів, розробку гнучких механізмів реагування на надзвичайні ситуації та зміцнення потенціалу соціальних служб [43].

Загалом, перспективи розвитку соціального захисту ВПО в Україні пов'язані з поступовим переходом до більш довгострокових та інтеграційних підходів, посиленням ролі місцевого самоврядування та міжнародної співпраці, а також створенням ефективної системи моніторингу та оцінки. Успішна реалізація цих перспектив сприятиме не лише покращенню життя ВПО, але й зміцненню соціальної згуртованості та стабільності українського суспільства в цілому [43].

Працевлаштування та зайнятість є ще одним важливим аспектом соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб. Держава створює умови для працевлаштування ВПО, зокрема через квотування робочих місць та стимулювання роботодавців, які приймають на роботу внутрішньо переміщених осіб. Роботодавці можуть отримувати компенсації за витрати на оплату праці та професійне навчання ВПО, що сприяє їхній економічній інтеграції та забезпеченню стабільного доходу. Крім того, важливу роль у соціальній підтримці ВПО відіграють неурядові організації та міжнародні партнери, які надають гуманітарну допомогу, юридичні консультації та інші види підтримки. Співпраця між державними органами та неурядовими організаціями дозволяє забезпечити комплексний підхід до вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб та створити умови для їхньої успішної інтеграції у нові громади. Соціальні програми та послуги для внутрішньо переміщених осіб в Україні охоплюють широкий спектр аспектів, включаючи житло, медичний захист, соціальну допомогу, освіту та працевлаштування. Ці заходи спрямовані на забезпечення гідного рівня життя ВПО та сприяння їхній інтеграції у нові громади, що є важливою умовою для стабільного розвитку суспільства. Система соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні стикається з численними проблемами, які ускладнюють ефективне надання допомоги та підтримки цій категорії населення [8, с. 83–90]. Однією з головних проблем є недостатнє фінансування програм соціального захисту. Бюджетні обмеження не дозволяють забезпечити повноцінне покриття потреб внутрішньо

переміщених осіб, що призводить до нестачі житлових приміщень, обмеженого доступу до медичних та соціальних послуг. Іншою важливою проблемою є бюрократичні перешкоди та складність процедури отримання допомоги. Внутрішньо переміщені особи часто стикаються з довгими чергами, необхідністю надання численних документів та затримками у виплатах соціальної допомоги [14]. Це ускладнює процес отримання необхідної підтримки та створює додаткові труднощі для ВПО, які і без того перебувають у складних життєвих обставинах. Крім того, проблема соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб залишається актуальною. Часто ВПО стикаються з дискримінацією та упередженнями з боку місцевого населення, що ускладнює їх адаптацію у нових громадах. Відсутність достатньої підтримки з боку місцевих органів влади та громадських організацій також сприяє ізоляції ВПО та обмеженню їх можливостей для повноцінної інтеграції. Однією з перспектив розвитку системи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні є підвищення ефективності управління та координації зусиль між державними органами, неурядовими організаціями та міжнародними партнерами [18].

Важливим кроком у цьому напрямку є створення єдиного центру координації, який буде відповідальний за розробку та впровадження комплексних програм підтримки ВПО, забезпечення їх фінансування та моніторинг результатів. Також перспективним є розвиток електронних систем для спрощення процесу отримання соціальної допомоги. Впровадження електронних реєстрів та порталів для подання заяв на отримання допомоги дозволить знизити бюрократичні перешкоди та прискорити процес надання підтримки внутрішньо переміщеним особам. Це також сприятиме прозорості та підзвітності у розподілі фінансових ресурсів. Забезпечення сталого фінансування програм соціального захисту ВПО є ще одним важливим аспектом. Необхідно передбачити у державному бюджеті достатні кошти для реалізації програм підтримки внутрішньо переміщених осіб, а також залучати міжнародну допомогу та інвестиції для фінансування

довгострокових проектів у цій сфері. Це дозволить забезпечити стабільну та надійну підтримку ВПО на всіх етапах їх адаптації та інтеграції. Також варто звернути увагу на необхідність розвитку програм соціальної інтеграції, які сприятимуть подоланню упереджень та дискримінації щодо внутрішньо переміщених осіб. Освітні та інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності суспільства про проблеми ВПО, можуть сприяти створенню сприятливого середовища для їх інтеграції. Активна участь місцевих громад у процесі інтеграції ВПО також є важливим елементом успіху таких програм. Органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у забезпеченні соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Вони знаходяться на передовій у наданні допомоги ВПО та безпосередньо працюють над інтеграцією переміщених осіб у нові громади [42].

Місцеві органи влади мають гнучкість та можливість швидко реагувати на потреби ВПО, адаптуючи програми соціального захисту до конкретних умов та можливостей громади. Одним із головних завдань місцевих органів самоврядування є забезпечення доступу до житла для ВПО. Через муніципальні програми будівництва та надання соціального житла, орендних субсидій та інших форм підтримки, місцеві влади можуть ефективно вирішувати питання тимчасового розміщення та забезпечення довгострокового житла для переміщених осіб. Успішні приклади таких програм можна знайти в різних регіонах України, де місцеві громади, співпрацюючи з міжнародними організаціями та донорськими фондами, зуміли забезпечити житлом тисячі ВПО. Окрім житлового питання, органи місцевого самоврядування активно залучаються до надання медичних та психологічних послуг. Завдяки мобільним медичним бригадам, місцевим клінікам та психологічним службам, ВПО можуть отримувати необхідну медичну допомогу та підтримку безпосередньо в місцях свого проживання. Це дозволяє швидко та ефективно реагувати на потреби переміщених осіб, забезпечуючи їм належний рівень медичного обслуговування. Місцеві органи

влади також відіграють важливу роль у соціальній інтеграції ВПО. Вони можуть організовувати професійні тренінги, освітні програми та курси підвищення кваліфікації, що сприяють працевлаштуванню ВПО та їх інтеграції в економічне життя громади. Підтримка малого бізнесу та підприємницьких ініціатив серед ВПО є ще одним важливим напрямком діяльності місцевих органів влади [40].

Співпраця з громадськими організаціями та міжнародними партнерами дозволяє місцевим органам самоврядування залучати додаткові ресурси та впроваджувати інноваційні підходи до соціального захисту ВПО. Такі партнерства сприяють обміну досвідом та найкращими практиками, що підвищує ефективність надання допомоги та підтримки переміщеним особам. Органи місцевого самоврядування є невід'ємною частиною системи соціального захисту ВПО в Україні. Їхня здатність адаптуватися до змінних умов, швидко реагувати на потреби ВПО та залучати різноманітні ресурси робить їх ключовими гравцями у забезпеченні стабільності та інтеграції переміщених осіб у нові громади. Отже, система соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні потребує комплексного підходу, який включатиме покращення фінансування, спрощення процедур отримання допомоги, розвиток електронних систем управління та координації, а також програми соціальної інтеграції [20].

Лише за умови системних змін та постійного моніторингу результатів можливо забезпечити ефективну підтримку внутрішньо переміщених осіб та створити умови для їхньої успішної інтеграції у нові громади. Висновки, що стосуються соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні, демонструють складність і багатогранність цього питання, яке потребує постійної уваги та вдосконалення. Внутрішньо переміщені особи залишаються однією з найбільш вразливих категорій населення, що потребує всебічної підтримки та захисту з боку держави. Ефективність системи соціального захисту залежить від багатьох факторів, включаючи адекватне фінансування, спрощення процедур отримання допомоги, координацію між

різними органами та організаціями, а також активну участь місцевих громад. Основними проблемами залишаються недостатнє фінансування, складність бюрократичних процедур та обмеженість доступу до соціальних послуг. Це зумовлює необхідність реформування системи соціального захисту, спрямованого на підвищення її ефективності та доступності для всіх внутрішньо переміщених осіб. Особливо важливим є впровадження електронних систем управління, які можуть значно спростити процес отримання допомоги та підвищити прозорість розподілу ресурсів. Ключовим аспектом залишається інтеграція внутрішньо переміщених осіб у нові громади. Для цього необхідно розробити та реалізувати комплексні програми соціальної інтеграції, що включатимуть освітні та інформаційні кампанії, спрямовані на подолання упереджень та дискримінації. Активна участь місцевих громад у підтримці ВПО є важливим елементом, який сприяє створенню сприятливого середовища для їх адаптації. Співпраця з міжнародними організаціями та неурядовими структурами також відіграє важливу роль у покращенні ситуації з соціальним захистом внутрішньо переміщених осіб. Залучення міжнародної допомоги та досвіду інших країн може стати важливим ресурсом для розробки ефективних програм та заходів підтримки [6].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження комплексно висвітлює соціальний захист внутрішньо переміщених осіб в Україні у період 2022-2025 років, зумовлений безпрецедентною збройною агресією Російської Федерації. Аналіз теоретичних та практичних аспектів даної проблеми дозволив сформулювати наступні висновки:

У першому розділі дипломної роботи було розкрито сутність та поняття внутрішньо переміщеної особи, визначено правові засади соціального захисту ВПО в Україні з урахуванням національного законодавства та міжнародних стандартів. Досліджено існуючі моделі та системи соціального захисту ВПО, що функціонують в Україні протягом досліджуваного періоду. Встановлено, що правове регулювання соціального захисту ВПО є складним та динамічним процесом, що потребує постійного вдосконалення у відповідь на мінливі потреби та виклики.

Другий розділ роботи був присвячений аналізу стану соціального захисту ВПО в Україні у 2022-2025 роках. Виявлено ключові соціально-економічні проблеми, з якими стикаються ВПО внаслідок збройної агресії РФ, включаючи втрату житла, роботи, соціальних зв'язків та погіршення психологічного стану. Окрему увагу було приділено значній ролі міжнародної допомоги у підтримці ВПО та міжвідомчій координації зусиль у забезпеченні їх психосоціальної підтримки. Підкреслено важливість консолідації зусиль державних органів, міжнародних та громадських організацій для ефективного реагування на гуманітарні потреби ВПО.

У третьому розділі дипломної роботи було визначено стратегічні пріоритети та напрями розвитку соціального захисту ВПО на період 2022-2025 років. Проаналізовано шляхи розвитку ефективних механізмів соціальної підтримки, необхідність створення та функціонування дієвої системи моніторингу та оцінки ефективності надаваної допомоги. Особливу увагу було приділено потенціалу розвитку соціального підприємництва та

самозайнятості як інструментів економічної інтеграції ВПО. Розглянуто перспективи подальшого розвитку системи соціального захисту ВПО в Україні з урахуванням існуючих викликів та можливостей.

Результати дослідження підтвердили, що система соціального захисту ВПО в Україні протягом 2022-2025 років зіткнулася з безпрецедентними викликами, зумовленими масовим внутрішнім переміщенням населення. Незважаючи на значні зусилля держави, міжнародних та громадських організацій, залишається низка проблем, що потребують подальшого вирішення. До них належать забезпечення сталого житла, сприяння працевлаштуванню, надання комплексної психологічної підтримки, усунення бюрократичних перешкод та забезпечення рівного доступу до соціальних послуг незалежно від місця перебування ВПО.

Перспективи розвитку соціального захисту ВПО в Україні пов'язані з необхідністю переходу до більш довгострокових та інтеграційних підходів, посиленням міжвідомчої координації, залученням інноваційних інструментів підтримки, таких як соціальне підприємництво, та створенням ефективної системи моніторингу та оцінки для забезпечення адресності та результативності надаваної допомоги. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення окремих аспектів соціального захисту ВПО, розробку конкретних механізмів їхньої інтеграції в приймаючі громади та оцінку ефективності впроваджених програм на місцевому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балакірева О. Спектр проблем вимушених переселенців в Україні: швидка оцінка ситуації та потреб. Вимушені переселенці в Україні: питання термінового та середньострокового реагування: мат. круглого столу (9 липня 2014 р.). URL: <http://www.uisr.org.ua/news/36/83.html>
2. Буряк В.Я. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб від безробіття за законодавством України. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. №4. С. 276 – 282.
3. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції: наук. доп. за ред канд. соціол. наук О.М. Балакіревої; НАН України. Київ: ДУ «Ін-т економ. та прогнозув. НАН України», 2016. С. 96–115.
4. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті., 2016. С. 235–349.
5. ВПО можуть отримати міжнародну грошову допомогу. Які програми доступні? URL: <https://bit.ly/3aeccLp>
6. Голубенко І.І. Конституційні права внутрішньо переміщених осіб в Україні в аспекті дотримання європейських стандартів захисту. URL : <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/4ce5cde0-ac00-4b36-8e77-b34e90f19704/content>
7. Довідник контактів організацій і установ, які надають допомогу в умовах воєнного стану. URL: <https://bit.ly/3wGqr3e>
8. Допомога від держави для ВПО: хто та як отримуватиме виплату з травня? URL : <https://bit.ly/3wwVkkw>
9. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706- VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

10. Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 44, ст.416. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
11. Закон України «Про Державний реєстр виборців» Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, № 20, ст.282.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text>
12. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 1, ст.1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
13. Закон України «Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1871-20#Text>
14. Козинець І. Г., Шестак Л. В. Міжнародні стандарти захисту та допомоги внутрішньо переміщеним особам. Молодий вчений. № 12 (15). 2014. С. 258–262.
15. Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення: документ ООН E/CN.4/1998/53Add.2 (1998 рік). URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf>
16. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
17. Кочорба, В. Соціальна напруженість та економічні виклики України: аналіз детермінант і ключових факторів. Сталий розвиток економіки, 2025. №(2 (53), С.115-123.
18. Крахмальова К. О. Стан досліджень статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. Часопис Київського університету права. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. 2015. С. 142–145.
19. Лялюк О.Ю. Проблеми правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення соціальної політики

на місцях щодо внутрішньо переміщених осіб. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2025. №88. С. 153 – 159.

20. Мазіна Н. Е. Соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених осіб: підходи до виміру. Вісник Маріупольського державного університету, Серія: Філософія, культурологія, соціологія. 2016. № 12. С. 131-138.

21. Максимовська Н.О. Соціальна робота з інтеграції внутрішньо переміщених осіб у соціокультурне середовище міської громади «SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи». № 7 (2018). С. 64–66

22. Малиха М. І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика. Грані. 2015. № 8. С. 6-11.

23. Міністерство соціальної політики України URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=167122&cat_id=107177.

24. Наказ МОН від 28 березня 2022 року №274 «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» <https://bit.ly/39FoVpZ>

25. Наливайко І. Роль держави у забезпеченні соціальних стандартів та гарантій: теоретико-правові аспекти та світовий досвід. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 2. С. 151–155.

26. Наумова О.Я. Соціальні стандарти гарантій. ВНУ. 2022. № 15. С. 91–99.

27. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України: посіб. для практиків соціальної сфери / Мельник Л.А. та ін. ; за ред. Волинець Л.С. К.: ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с

28. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text>

29. Постанова Кабінету Міністрів України №637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-%D0%BF#Text>

30. Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2022 № 269 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-2022-%D0%BF#Text>

31. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 квітня 2022 року № 457 «Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України» URL: <https://bit.ly/3Nl4ayu>

32. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text>

33. Порядок надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 331 URL: <https://bit.ly/3PxY5k5>

34. Підтримка ВПО у 2025 році URL: <https://auc.org.ua/novyna/pidtrymka-vpo-u-2025-roci>

35. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Закон України від 20.10.2014 № 1706-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

36. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо права на отримання пенсій окремим категоріям громадян. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62241

37. Путінцев А., Пашенко Ю. Адаптація внутрішньо переміщених осіб в регіонах України: сутність, поняття, підходи. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2018. №9. С.110-121.

38. Постанова Кабінету міністрів України. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам. від 20 березня 2022 р. № 332 Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text>

39. Роз'яснення для роботодавців: компенсація від держави за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб <https://bit.ly/3LATIBI>

40. Рекомендація 1877 (2009). Забуті люди Європи: захист прав людини осіб, переміщених на тривалий час. URL: <https://rm.coe.int/16806b5ab0>

41. Рудаченко О. О., Клебанова Т. С. Сучасні підходи до аналізу соціальної напруженості. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2020. № 30. С. 140-144.

42. Чиркін А. Соціальна функція в діяльності органів місцевого самоврядування. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2024. № 47. С. 71–383. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/837/800>

43. Чуйко Н., Ляшук О. Соціальні права внутрішньо переміщених осіб: особливості реалізації. Праткичний посібник. Видання друге, доповнене Упорядник: С. В. Марущенко. Видавництво «Право», 2020. 98с.